

SOPRON ÉS KÖRNYÉKE ÉPÍTÉSZETI ÉRTÉKEINEK KUTATÁSA

GABRIELI GABRIELLA –
KELEMEN ISTVÁN –
NEMES ANDRÁS

Johanniták – jezsuiták – Víg paraszt
(A Bécsi utca 7-9-11. és a Szélmalom
u. 10. számú telkek története)

A feltárás és falkutatás körülményei

2004. augusztus 2. és szeptember 21. közt a Soproni Múzeum megelőző feltárást és falkutatást végzett a több mint egy katasztrális holdnyi területen. A telken álló épületet, ami már évek óta üresen állt és egykor gyermekotthon volt, a tervek szerint lakások céljára kívánták átalakítani. Mivel az épület mögötti nagy kiterjedésű kertben a terepbejárás során római kori cserepek kerültek elő, indokolt volt a terület régészeti átvizsgálása. Az engedélyezett építészeti tervek alapján a kert egy részét is beépítették volna. A terület északkeleti sarkán helyezkedik el a Szent János-templom, az egykori johannita rend soproni központja.¹ A feltárást az is indokolta, hogy a templom közvetlenül kapcsolódott az átépítendő épülethez.

A levéltári források és a helytörténeti szakirodalom ismerete alapján tudjuk, hogy itt helyezkedett el a johanniták rendháza, a vámház, majd a 17. század 2. harmadától a jezsuiták rendháza, ennek utána a „Víg paraszt” fogadó. Ezek az épületek, illetve maradványaik, az egykori Maria Josephinum (Mária Jozefinum) 1904-es megépítésekor tűntek el.² A felsorolt objektumok külön-külön is indokolták volna a kutatást, összességükben pedig elengedhetlenné tették azt.

A terület Bécsi utcai bejárata és a telek Szélmalom utcai sarka közt a szintkülönbség csaknem 5 méter. Ezért a telket többször is különböző támfalakkal osztották részekre, hogy az így kialakított területek használhatók legyenek. Ennek következtében megkülönböztettünk felső udvart, alsó udvart és külön tárgyaltuk a fennálló épület alapterületét. Az első a templom és az egykori gyermekotthon déli homlokzatától a telken kelet–nyugati irányba húzódó támfalig terjedt, egészen a Szélmalom utcai kerítés íves szakaszáig. A második a támfaltól délre eső részt foglalta magába.

¹ Oklevelek ezt a templomot említik legkorábban Sopronban. Ld.: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei, Budapest 1956. 349–352., valamint: Magyar Várostarténeti Atlasz 1. Sopron (továbbiakban: Atlasz). Összeállította: Jankó Ferenc, Kücsán József, Szende Katalin; Dávid Ferenc, Goda Károly és Kiss Melinda közreműködésével. Sopron, 2010. 15–17. Dávid Ferenc: Sopron, Északi Városrész, Műemléki vizsgálat és programterv, településtörténeti kutatás. Kézirat, 1–39. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltató Központ Tervtára, ltsz.: 37654. Budapest, 1971.

² A templomra, a rendházakra és a Maria Josephinumra vonatkozó szakirodalom: Robert Schwartz von Megyes: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773. Veszprém, 1934. 1–31.; Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 132–150.; Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 168–191.; Csemegi József: A Keresztelő Szent János tiszteletere épült kápolna Sopronban. SSz. 5 (1941), 15–24.; Mollay Károly: A Szélmalom utcai várnagy 1217–1564. SSz. 45 (1991), 97–121.; Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Szeged, 2003. 15–16.; Kádár Zsófia: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superioraága. 1–2. rész SSz. 65 (2011) 381–402., SSz. 66 (2012), 54–71.

A kutatást a Szent János-templom és a Maria Josephinum egykori épülete közötti szorosban kezdtük. A csekély, 20. századi feltöltődés alatt barokk kori épületfalakat, téglá és kő járósinteket találtunk. Ezt követően az ún. „felső” udvart vizsgáltuk át, ahol számos alapfal töredékét, beomlasztott pincéket, kövezett udvarrészeket és boltozott csatornákat találtunk. Ezek a fragmentumok csak kevéssel az udvar szintje alatt jelentkeztek, bizonyítva, hogy megszűnésük viszonylag későn következett be.

A szondázó kutatást a felső udvar nyugati felén folytattuk, a Bécsi és Szélmalom utcák vonalához ívesen hajló kerítésfal környezetében. Számos többperiódusú alapfal, kiszedett falak törmelékes nyomvonala és nagymérvű, szeméttel és törmelékkel való feltöltöttség jellemezte a területet. A kutatásnak ehhez a szakaszához kapcsolhatjuk a kerítésfal vizsgálatát is. Az alsó és felső udvart elválasztó támfal vizsgálata is jelentős eredményeket hozott. Adatokat nyertünk az itt állt középkori és barokk épületekre, valamint a támfal 20. század eleji átépítésére is.

Az alsó udvar kutatása a vártnál kevesebb és szerényebb eredménnyel járt. A támfaltól délre eső részen régészetileg értékelhető jelenséget nem találtunk. A terület nyugati szakaszán több kisebb objektumot is feltártunk. Ezek némelyikéből a kora római időszakra keltezhető kerámia töredékek kerültek elő, azonban sem épület, sem egyéb felismerhető objektum (gödörház, kemence, stb.) nem volt azonosítható. A római kor tekintetében annyi bizonyos, hogy a feltárt jelenségek településnyomként értékelhetőek. A tárgyalt terület tágabb környezetének ismeretében elmondható, hogy a kora római időszakban a mai északnyugati külváros a belvárosnál és környezeténél jóval lazább beépítéssel, de lakott volt.

Az épület kutatását az esős napokra tartogattuk, így feltárása több ütemben zajlott. Mivel az egykori gyermekotthon középső része alápincézett, így érdemi eredményt csak a két előreugró rizalit területén várhattunk. A pincékben a padozat felbontása után jobbra csak az altalajt találtuk meg, a rizalitok helyiségeiben viszont az egykori Víg paraszt és egy korábbi épület alapfala is előbukkant. (1. kép)

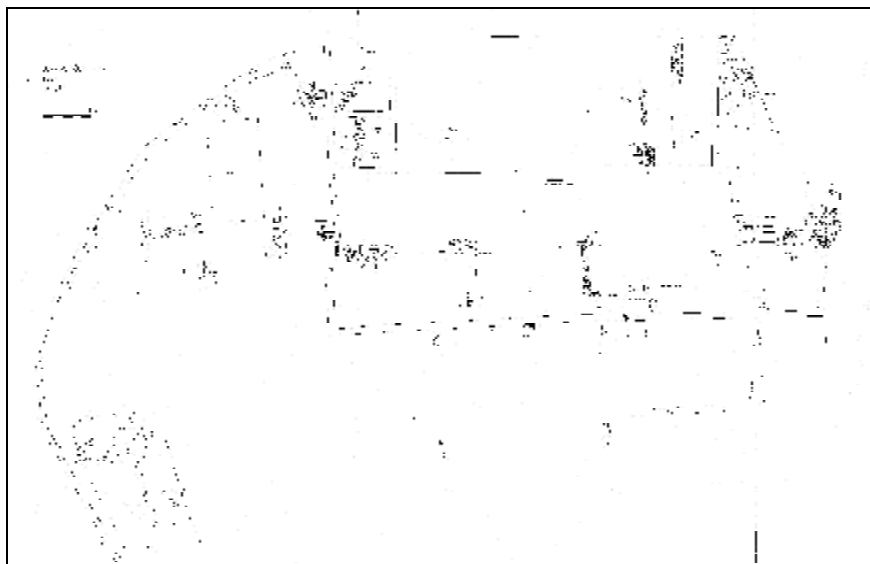
Középkori épületek maradványai

A legfontosabb eredményt a Szent János-templom nyugati homlokzata adta. Az ismert csúcsíves, átmetsződő tagozatokkal díszített kapuról kiderült, hogy jóval magasabb az eddig látottnál. Félig a földbe süllyedve maradt ránk. Ez egyben azt is jelenti, hogy a legkésőbb a 16. század elején elkészült kapu építése óta jelentős szintemelkedés történt, már a 17–18. században. Ugyanezt mondhatjuk el arról az ajtónyílás-maradványról is, ami az előbb említett kaputól északra került elő, szintén a templom nyugati falában, a föld alatt. A két nyílásnak egymáshoz való viszonya, mélyen a talajszint alá kerülésük, több következtetést is megenged.

1. A Keresztelő Szent János tiszteletére emelt templom mai járósintje semmiképpen nem tekinthető középkorinak, ez csak a 19. századi Storno-féle felújítás következtében alakult ki.³
2. A templom nyugati homlokzatához épült Víg paraszt járósintje is alacsonyabb volt a templom padlóvonalánál. Ezt a többször megújított téglapadlót a 17–18.

³ Csemegi: im. 21.

századi építkezésekhez kapcsolhatjuk.⁴ A templomtól nyugat felé helyezkedett el az egykori vámházból kialakított jezsuita rendház, amit a rend 1640-re vehe-
tett birtokba. A forrásokból tudjuk, hogy kisebb átalakításokat végeztek ekkor
az épületen és 8-10 rendtagnak szolgált elhelyezésül. Arról is van informáci-
ónk, hogy II. Draskovich György győri püspök (1635–1650) – a jezsuiták sop-
roni letelepítője – a templom hajójának átépítését, bővítését tervezte, de szán-
déka, valószínűleg halála miatt meghíúsult. A 17. századi jezsuita rendházban
tehát a középkori vámház (*Kreuzhof*) és a johannita rendház épületének ma-
radványait kell sejtenünk.

1. kép: Összesített ásatási alaprajz (Gabrieli Gabriella – Bukosza Kristóf)

3. A templom nyugati homlokzatán feltárt két kapu, továbbá a 7. és 9. árkokban nagy mélységben (–1 és –1,5 m között) megtalált középkori alapfalak arra utal-
nak, hogy a johanniták rendháza a templomtól a Bécsi kapu felé helyezkedett
el. Ezt a véleményünket egy, a 9. árkokban talált hullámvonalas kerámia is
erősíti, ami legkésőbb a 13. század végére tehető.⁵ (2. kép)

⁴ Kádár: im. 65–66.

⁵ Mollay: im. 100–101. Mollay szerint a templom már a Babóti/Bécsi kapun kívül állt, a rendház pedig a város felé esett. Mivel a vám vármegyéi részének beszedési helye a Bécsi u. 8. szám alatt volt, így a johanniták vámhelye csak ezzel szemben lehetett, azaz a templomtól nyugat felé. A régi épület homlokvonala egyébként is legalább 2,5–3 méterrel az utca felé esett, ezért a Bécsi utca itt jóval szűkebb volt. A páros oldalon a 6. és 8. számú épületek is „beugranak” az utcavonalba. Az is nehezen képzelhető el, hogy védelmi funkciókkal (is) rendelkező templomnak 2 kapuja is nyíljon a támadási irány felé. Ezért azt mondhatjuk, hogy a templom gótikus kapui a rendház udvarára, vagy belső térbe nyíltak.

2. kép: A Szent János-templom nyugati homlokzata a falkutatás után. (Fotó: Nemes András, 2004.)

Az alsó és felső udvarokat elválasztó támfal valójában két párhuzamos fal közti boltozott fülkék sorozatának lezárása. A támfal 11 boltozott fülkét tartalmazott, keleti szakasza pedig pinceként funkcionált egykor. A boltzatok bárdolt puha fertőrákosi mészkőből készültek. Ezekről az építőkövekről tudjuk, hogy az 1676-os tűzvész után terjedtek el az építkezéseken.⁶ A fülkék hátfaláról, legalább is a keleti szakaszcsontról viszont megállapíthattuk, hogy azok középkori eredetűek. Falazás módjuk eltér a felmenő falszakaszoktól és a támfal árkádives vonalától is. Ennek a középkori falnak nyugati végpontját nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy a falsorosban található, az alsó udvarra levezető lépcső belső falában még látható. A 7. és 9. árkokban említett középkori falcsonkok véleményem szerint összefüggnek, és az egykori johannita rendház maradványait alkotják. (3–4. kép)

Biztosan középkori eredetű volt az az épület, ami egészen 1926-ig fennállt a Maria Josephinumtól délnyugati irányban, az utca vonalában. A helyszínrajzokon a 19–20. században istállóként, fászkamraként szerepel.⁷ Apró kövekből, néhol görgetegkövekből épített falában középkori téglák is előfordulnak. Ma már csak a kerítésfalban futó darabja áll, a hátranyúló falakat 1926-ban, az épület életveszélyes állapotja miatt lebontották. A 2. árkban falcsonkjait az ásás során feltárhattuk. Datáló lelet nem került elő környezetéből, így pontosabb korát nem határozhatjuk meg. Elhelyezkedése alapján nem tartozhatott a johanniták rendházához, korát is inkább a későbbi középkorra helyeznénk, amikor a Bécsi kapu a 15. század folyamán már a mai helyére került.⁸

⁶ Dávid Ferenc szóbeli közlése, melyért itt is köszönetet mondok. (NA.)

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltár (MOL) Térképtár, S 83 Széchenyi család térképei, No. 45., 46. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL), APOe Fasc. I. No. 5189/904, Fasc. X. No. 132/924.

⁸ Atlasz, 71.

3. kép: Az alsó és felső udvar közti lépcső a feltárás után. (Fotó: Nemes András, 2004.)

4. kép: Az egykori magazin épületének feltárt északi fala kelet felől. (Fotó: Nemes András, 2004.)

A 2. és 14–15. szondákban is az általunk azonosítható épületeknél korábbi alapfalak kerültek elő. Ezeket sem a Víg paraszt épületéhez, sem a területen állt egykori kovácsműhelyhez nem tudtuk kötni. Csak feltételezzük, hogy azokat megelőző, talán még a középkorra visszanyúló házak alapfalait láthattuk a szondákban.

Még egy dokumentumot kell megemlítenünk, mely a későközépkori épülettel foglalkozik: Nádasy Ferenc keresztúri (Deutschkreutz, Au.) uradalmáról 1597 januárjában készült urbáriumban szerepel a soproni „Kereztos Vam Haz” is. A január 23-án kelt leltár szerint a vámház berendezését alkotta: hosszú székecske (pad) 1, egy embernek való támlásszék 1, négyszögű asztal ládástul és lábastul 1 (ez már régóta a vámházban volt), falra szegezett polc, vaslemezzel bevont ajtó kulcsostul. A leltárhoz iktatták a Hegykőről való vámossal kötött konvenció megállapodást, de bemásolták a földesúr által 1593-ban kiadott tételek, részletes vámtarifát is.⁹ Az épület leírása szegényes, valószínűleg csak a vámoláshoz kapcsolódó helyiséget vették itt fel a leltárba, az egyéb épületrészeket nem. Mollay tanulmányából tudjuk, hogy a 15. és 16. században az épületben többen is laktak, ezek a személyek mindig a vámházzal és a vámolással hozhatók kapcsolatba, a város által bérelt vám vámszedői voltak.¹⁰

A jezsuita építkezések emlékei

Kádár Zsófia idézett tanulmányából nyerhetünk adatokat az építkezésekre, azonban ezeket nem lehet mindig szétválasztani a Fövényverem utcai, ún. Kolleum építési adataitól. Tudjuk, hogy a jezsuiták letelepedése a Fövényverem u. 5-ben kezdődött, itt egy oltárjavadalmas házat szerzett meg számukra Draskovich.¹¹ Kezdetben itt működött az iskola és a jezsuita atyák is itt laktak. 1640-ben az egyik adat biztosan a Kreuzhof épületéről szól. Ebben az épületben alakították ki az 5. tantermet a poetika számára.¹² Erről az időszakról tudjuk, hogy kisebb megszakításokkal 8-12 jezsuita tartózkodott Sopronban, akiknek a lakásuk már az egykori Kreuzhofban volt.¹³ Ez az épület még bizonyára a középkori eredetű johannita ház, ill. Kreuzhof. Éppen 1640-ből ismeretes, hogy a helyiségeket jelentősen átalakították. Nagyobb mérvű építkezésről 1652-ből értesülünk. Ekkor egy tűz kapcsán az épület megsérült. P. Antonellus rektor a meglévő épülethez 10 kicsi szobát építtetett, hogy minden rendtagnak legyen saját helye. Az épület külsején (homlokzatán?) kis tornyot alakítottak ki órával, ugyanekkor a templomban két oldalkarzatot emeltek és egy új ablakot is törtek.¹⁴ Egy évvel korábban a templom déli oldalához megépítették Draskovich püspök kriptáját, akit ide is temettek.¹⁵ 1659-ben a templom új tetőt kapott, sekrestyét és

⁹ MOL, E 156 Urbaria et Conscriptiones (U. et C.) 101/3. 67. p.

¹⁰ Vö.: Mollay: im.

¹¹ Kádár: i.m. 61. Az oltárjavadalmas házra legújában: Dávid Ferenc: Oltárjavadalmas házak, egyházi tulajdonú és igazgatású épületek a 15–16. században. In: Atlasz, I. B. 1. 1 tábla.

¹² Megyesi Schwartz: i.m. 24–26.

¹³ Kádár: im. 63–65.

¹⁴ Megyesi Schwartz: i.m. 34.

¹⁵ Siremlékének maradványa, egy kemény mészkőből faragott életnagyságú, pásztorbotot tartó püspökfigura a Soproni Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében található ltsz.: Kp.69.80.1, korábban az orsolyita iskola (Orsolya tér 2–3.) egyik belső udvarán állt, posztamense még ma is ott található.

kis tornyot is építettek hozzá. Ez feltehetőleg az a hagymakupolás torony, ami még a 19. században is fennállt.¹⁶

5. kép: A Szélmalom utcai kerítésfal részlete a falkutatás után. (Fotó: Nemes András, 2004.)

Zacharias Michel 1700-ban készült rézmetszetén még ezt az állapotot láthatjuk. A templomtól nyugat felé emeletes, nyeregtetős épület magasodik, homlokvonalára párhuzamos a Mauthaussal, a Bécsi u. 8. számú épülettel.¹⁷ A templom déli oldalán kis alapterületű épület látszik, ez lehet a sekrestye. A templomtól nyugat felé, az előbb leírt épületen kívül csak kertek látszanak. Sem a magazin épülete, sem a Szélmalom utcához számított V alakú ház nem szerepel a rézmetszeten. Mivel Zacharias Michel ábrázolását – néhány kisebb részlettől eltekintve – pontosnak mondhatjuk, így okkal feltételezzük, hogy ezek az épületek csak a 18. században épültek fel. A „V” alakú épület földszintes volt, fáskamrát, az utcafronton kovácműhelyt, mögötte pedig a kovács lakását foglalta magába. (5. kép) Úgy tűnik, az egykori jezsuita rendházat is tovább bővítették nyugat felé. Ezt támasztja alá Csatkai Endre megjegyzése; a 13 tengelyes

¹⁶ Hauser Károly: A Bécsi kapu környéke, vászon, olaj. Soproni Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye, ltsz.: Kp.54.505.1. Fotóját közli az Atlasz a 71. oldalán.

¹⁷ Soproni Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye, ltsz.: Kp.54.509.1. Legutóbbi jó minőségű reprodukcióját az Atlasz C. 4. 1 tábláján találjuk.

épület 18. századi megjelenést mutat, egyszerű, dísztelen formában.¹⁸ A rendelkezésre álló ábrázolások alapján az épület keleti felét alapincézték.¹⁹ Az épület egyetlen díszét a lapos vakolatsávok képezték. Ezekkel választották el a földszintet és az emeletet, ilyenekkel keretelték a kaput és az ablaknyílásokat is.

Az ún. magazin 15 tengelyes és kétemeletes épület volt. Kelet–nyugati tájolását hosszan elnyúló nyeregtereje erősítette.²⁰ (6. kép) Pinceszintjét fiókos dongaboltozattal fedték, később a boltozatokat téglapillérekkel megerősítették. A pince keleti felében a 19. században jégverem volt. Nyugati része dél felé nyitott árkádívokkal volt tagolt. Az emeleteket fafödém választotta el egymástól, a tetőszék is fából készült. Belsejében kőlépcső volt, széles földszinti bejáratait kőlépcsővel alakították ki (18–19–20. szonda).²¹ Már majorsággként építhették az utcai és udvari szárny közé az összekötő szárnyat, melyet a 19. században kocsiszínnek neveztek.

A Széchenyiek kora – A Vig paraszthoz (*zum lustigen Bauer/ad hilarem rusticum*) címzett vendégfogadó

Amikor a katolikus restauráció egyik fontos eseményeként 1674-ben a jezsuiták a Szent György utcába költöztek, a Szent János-templom melletti első rendházukat – és az ahhoz tartozó melléképületeket – legkésőbb az 1730-as évektől majorként kezdték el hasznosítani.²² Miután XIV. Kelemen pápa (1769–1774) 1773-ban feloszlatta a rendet, a major az 1779-ben felállított soproni társaskáptalan tulajdonába ment át. (Bárá Meskó Jakab füles gróf a feloszlátás után megvásárolt Szent János-templomot 1782-ben a társaskáptalannak adományozta).²³ Thirring Gusztáv nyomán ismert, hogy az ingatlan 1784-ben káptalan-major *ad Sanctum Joannem* néven szerepel a telekkönyvben.²⁴

Az 1790-es években felmerült, hogy az épületkomplexumot kórházzá alakítják át.²⁵ Ez nem valósult meg, az egyházi birtokot 1796. május 9-én nyilvános árverés keretében várkonyi gróf Amade Antal (1760–1835) császári és királyi kamarás, királyi táblai ülnök szerezte meg.²⁶ A gróf 1796. június 2-án azzal a kéréssel fordult a városi tanácshoz, hogy cégéres vendégfogadót (*Schild-Würthshaus*) nyithasson ebben, a Bécsi utcai épületében.²⁷ A tanács június 8-án engedélyezte a grófnak (aki polgárjogot is nyert),

¹⁸ Csatkai Endre: A soproni vendégfogadók a 16/19. században. In: Soproni Szemle 20 (1966) 3. sz. 210.

¹⁹ Soproni Múzeum Fotóarchívuma 6887. és 44854.

²⁰ A Szent János-templom és a Vig paraszti fogadó hátsó szárnya a Tűztoronyból. Képeslap a 19. sz. végéről. (Göncz József – Bognár Béla: Sopron a vármegyeszékhely képeslapokon 1896–1945. Sopron, 2003. 14.)

²¹ Az ún. magazinépület új tetőszerkezetének terve. Keresztmetszet és alaprajz 1899-ből. Az épület ekkor is a 7. sz. házhoz tartozott. SL, APOe Fasc. XXIV. No. 9711. Új kémény építésének terve a magazin épületéhez. Metszet, szintenkénti alaprajz és homlokznézet. A rajz 1896-ból való, az ügyirat 1899-es. SL, APOe Fasc. XXIV. No. 9755.

²²Lásd 18. sz. jegyzetet!

²³ Mohl Adolf: A soproni Sz. György-templom és plébánia rövid története. Győr, 1926. 16.

²⁴ Thirring Gusztáv: A Széchenyi-család soproni házai. SSz. 3 (1939), 294–295. Uő: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 144.

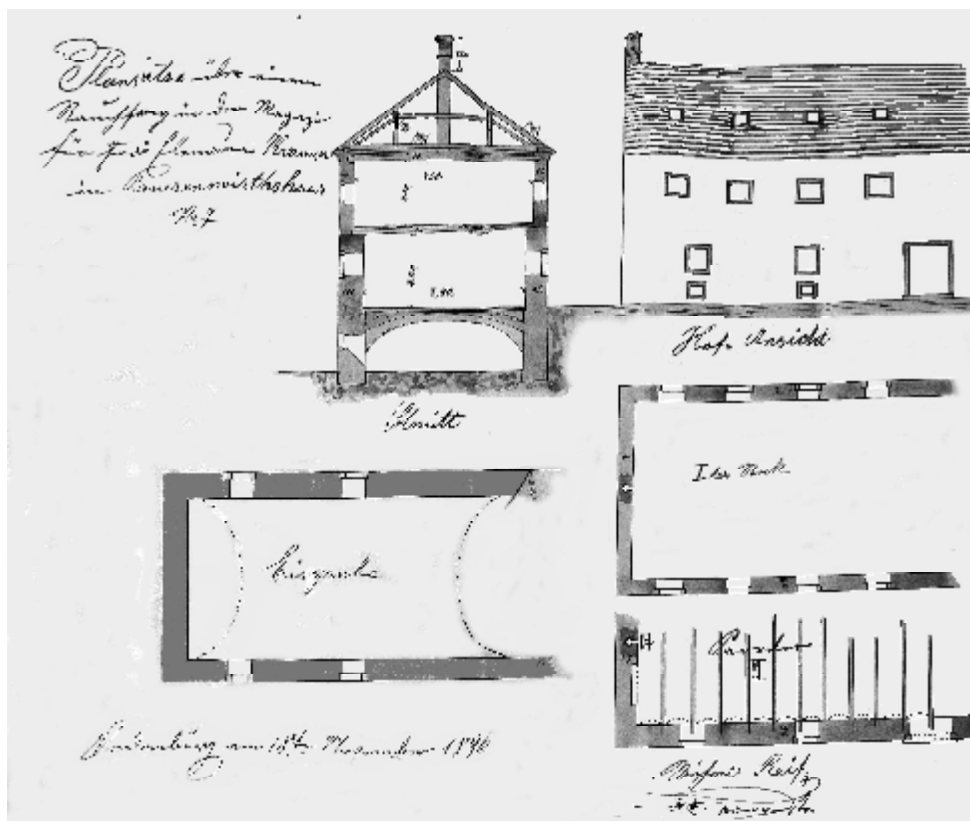
²⁵ Az erről készült tervrajz a Soproni Múzeum állandó kiállításában, a Patikaházban tekinthető meg. Egyelőre az eredeti dokumentum őrzési helyét nem sikerült kideríteni.

²⁶ MOL, P 623. A Széchenyi család iratai. II. kötet. 29. szám. Domus et fundi Soproniensis. D Acta alodia ad S. Joannem in suburbio et aliud extra portam Viennensem concernentia (179). Folio 12. SL, Tanácsülési jegyzőkönyvek (Tjk.), 962/1796.

²⁷ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 7. SL, Tjk. 962/1796.

hogy 3.000 forint kifizetése fejében vendégfogadót (*diversorium publicum*) nyisson. A tulajdonos ezzel a döntéssel megszerezte a cégér alatti fogadóműködtetés jogát (*Schildgerechtigkeit*). A döntéshozók egyetértettek a gróf indoklásával, miszerint a tulajdonában lévő épületnek kedvez előnyös fekvése, hiszen a Bécsi utca egy jelentős főútvonal, amin a Bécsből, illetve a Bécs felé vezető főút melletti helységekből érkező utazóknak át kell haladniuk. Ráadásul az egyetlen, ebben az utcában található, Sas (*Adler*) nevű fogadónak nincs udvara, nem rendelkezik fedett kocsiszínnel, sem a lovak számára tágas istállóval. Az éves vásári és a heti piaci napokon az ideérkező, és a piac helyszínétől távolabb fekvő fogadókba igyekvő utazóknak azzal a kellemetlenséggel is szembe kell nézniük, hogy az Ikva-hídon feltorlódó kocsik miatt sokat kell várniuk, mire átérnek és útjukat folytatni tudják.²⁸

6. kép: A magazin 19. század végi rajza.

(Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Polán Miklósné felvétele.)

²⁸ Uo. Folio 9–10.

Amade gróf már a következő évben, 1797-ben 8.500 forintért eladta a majort és a hozzá tartozó kertet (*in der Wiener-Gasse, nächst der Sct. Joannis Kirche befindlichen Majerhof, samt dem darin befindlichen Garten*) gróf Széchényi Ferencnek (1754–1820). A jogügyletről 1797. december 27-én tettek bevallást a városi tanács előtt.²⁹ A vételárat Széchényi nem fizette egy összegben. 1797. szeptember 29-én Cenken kötelezvényt állított ki 2.400 forintról, mellyel adós maradt Amadénak „a Bétsi utzában birt és hajadon Jesoviták majorjának hivatott házának meg vásárlásáért” azzal a kötelezettséggel, hogy az összeg után fél évente 5-5% kamatot fizet, majd a háború végeztével a főösszeget is – „jo és kelendő pénzben” – megfizeti.³⁰ Amade gróf titkárnak, Kutassy Józsefnek az igazolása szerint 1798. június 16-án 400 forintos vételárrészt teljesített Széchényi az eladónak.³¹

Széchényi az újonnan vásárolt ingatlant haszonbérlet formájában kívánta hasznosítani. 1798. április 24-én a cenki Gazdasági Bizottság (*Commissio*) a majort (két szobával, egy konyhával, egy spájzzal, egy kamrával és egy pincével) és az ahhoz tartozó kertet évi 102 forint haszonbér fejében két évre árendába adta Matthias Klugnak. Az összeget évi két részletben kellett a soproni uradalmi pénztárba befizetni. Klug köteles volt kimérni uradalmi, vagy Sopronban vásárolt borokat. Az eladott borok után akópénz járt neki: ezt minden eladott hordó bor után megkapta, ha a bort soproni akóként 1 forintnál magasabb haszonnal tudta eladni. Az itteni uradalmi magtárban (*Schüttkasten*) elhelyezett értékre is felügyelni kellett. A borkimérésnél figyelembe kellett vennie a helyi előírásokat, ügyelnie kellett az uradalom jogaira, felelősséggel tartozott maga, vagy emberei által okozott tűz- vagy egyéb kárért.³²

Széchényi Ferenc a megvásárolt épületkomplexum egy részében – jogelődje példáját követve – vendégfogadót kívánt berendezni és működtetni. A János-majort (*Johannes Mayrhof*) érintő cégérjog (*Schild-Recht*) elnyerése érdekében a városhoz fordult. Kérelmével 1801. augusztus 16-án foglalkozott a választott község, mely – tekintettel arra, hogy már a korábbi tulajdonos is engedélyt kapott rá – nem látta akadályát a jog megszerzésének.³³ A városi tanács szeptember 28-án adott helyt a kérelemnek, Széchényinek 900 forintot kellett fizetnie a cégér alatti vendéglátás jogáért.³⁴

Az új vendégfogadó (*beim St. Johannis Mayerhof genannt*) haszonbérelője – évi 580 forintért – Matthias Klug és neje, Margaretha lett. Az egy évre szóló szerződést 1801. szeptember 29-én kötötték meg. A vendéglőhöz immáron szabad borkimérési jog (*Schankfreyheit*) tartozott, mely után a haszonbérlők iparüzési adóval tartoztak a városnak. A fogadósnak kifejezetten előírták, hogy a betérő vendégekkel legyen udvarias, a kiszolgálás legyen jó és olcsó. Rendezték a kárfelelősségi viszonyokat is.³⁵ 1804. szeptember 29-től 1805. április 24-ig – az ekkor már Víg parasztnak (*zum lustigen Bauern*) nevezett – vendégfogadónál lévő magtárat (raktárt) Joseph Böhm bécsújhelyi

²⁹ Uo. Folio 12. SL, Tjk. 2357/1797.

³⁰ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 11.

³¹ Uo.

³² Uo. Folio 15–16.

³³ SL, Tjk. 1666/1801.

³⁴ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 23. SL, Tjk. 1944/1801.

³⁵ Uo. Folio 17–18.

polgár bérelte ki 85 forintért az uradalomtól.³⁶ 1807. január 1-jétől Stephan Ettl lett a Víg paraszt árendása. Széchenyi 6 évre, azaz 1812 végéig adta át Ettlnek a vendégfogadót évi 760 forint haszonbér fejében. Az összeget évi négy részletben kellett befizetnie a soproni uradalmi kasznárság pénztárába. Ettl kötelezettséget vállalt arra, hogy a kisebb javításokat (ajtók, ablakok, kályhacsempék, kút, istálló) saját költségén elvégzi. Teljes kártérítéssel tartozott a szándékos vagy gondatlan károkozásért. Amennyiben ő, avagy valamelyik embere elővigyázatlanságából vagy hanyagságából tűz keletkezett, a kárért saját vagyonával tartozott helytállni.

A Szent János-majorban lakó és az uradalomnak pénzzolgáltatással tartozó személyekről Széchenyi Ferenc soproni jövedelmeit összeíró kimutatások alapján rendelkezünk adatokkal. 1802-ben Klug Mátyástól (mint fentebb láttuk) 580 forint árendát kapott az uradalom, a magtár után a „Hirschl és Comp.” 250 forintot fizetett. Házbér címén Rokos(ch) Ferenc kovács 75, özvegy Kremzner (Kremsner) Mihályné 35, Vallner Jakab fazekas 70 forintot adott. Az is kiderül, hogy Ettl már 1803-tól vendégfogadós volt (760 forint). Ebben az évben a magazint Biedermann bérelte 400 forintért. Az 1809–1813 közötti időszakban a fogadót Ettl árendálta (760 forint), házbért Rokosch kovács (75–100 forint) és özvegy Kremsnerné (35–40 forint) fizetett. 1809-ben a magazin után Hirschlertől 400 forint folyt be. Még 1811-ben is Hirschler bérelte a raktárt, de csak Szent György napjáig (100 forint). 1811 tavaszától 1813 végéig Biedermann árendálta évi 400 forintért.³⁷

1806 tavaszára szükségessé vált a fogadó és melléképületeinek a felújítása. Finkoir Ferenc uradalmi mérnök ezért áprilisban árajánlatot kért Jacob Handler kőműves, Heinrich Wallenstein ács, Johann Schäffer lakatos és Georg Ziegler kőkirakó mesteremberektől a szükséges javításokról.³⁸ Finkoir a beérkezett ajánlatok ismeretében tette meg javaslatát május 17-én a Gazdasági Bizottságnak a vendégfogadón, annak régisége miatt szükséges jelentősebb javításokról és az ezekre fordítandó költségekről. Finkoir a felmerülő költségeket két forrásból kívánta fedezni. A haszonbérelő vállalta, hogy a kiadások egy részét (1.889 forint 18 krajcár) úgy finanszírozza, hogy 10%-kal magasabb árendát fizet. A költségek kisebb részét (214 forint 24 krajcár) az uradalom vállalta magára.

Az előbbi csoportba a következő munkálatokat tervezték: 1. A bejárás megkönnyítése végett a bejárati kapu rézsús kialakítása és 2 öllel való eltolása. 2. A túl kicsi lóistálló bővítése: a kapu melletti szín átalakítása istálló (kettős állású) céljára, az egész körbefalazása. A kovács fásszínét ehhez kell kapcsolni, ezzel szemben a vendéglős átengedi a kovácsnak azt a helyet, amelyiken műhely alakítható ki bognár számára. 3. A kapu áthelyezése miatt az istálló és a fogadó között egy nagy üres tér keletkezik, amit a fogadós számára fásszínnek kell kialakítani. 4. Mivel a bejárat a borozóhelyiséghez/söntéshez (*Weinschankszimmer*) és a fogadós lakásához túl félreeső helyen van, ezeket a helyiségeket át kell helyezni a fazekas jelenlegi lakásába; emiatt le kell bontani a válaszfalat a fazekas szobája és az egyik kamra között, majd kialakítani ebből egy nagy söntést. A fazekas kemencéjét le kell bontani, az ottani raktárt részben pin-

³⁶ Uo. Folio 19–20.

³⁷ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. F Oeconomico-miscellanae (179). Folio 78–81., 105–107.

³⁸ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 28–33.

ceként, részben a szolgálólány számára tartózkodási és alvóhelyként kell igénybe venni. 5. A fazekasműhelyt át kell alakítani a fogadós lakószobájának, a vendégszoba vagy a söntés könnyebb fűtése végett egy szabadon álló kályhát kell készíteni vasbádogból. A lakószobát biztonsági okokból el kell látni két vas ablakráccsal. 6. A 4. pontban említett válaszfal lebontásakor a felső emeleten lévő válaszfalat is el kell bontani, majd ezt erős ráccsal (rostéllyal) kell pótolni. Ezáltal két szoba keletkezik, mindegyik külön kijáratral. 7. Az udvar nagyobb tisztaságát elősegítve a kocsisok és más közrangú emberek számára az itt lévő trágyagödörre két fa illemhely létesítése javasolt. 8. Mivel esős időben az udvar a tetőről minden oldalról sok esővizet vesz fel, a teher szállító szekerek nagy hátrányára sok töcsa keletkezik, ezért a kövezeten át egy, a bejárat kaputól a kútig egy 34 öl hosszú és 4 öl széles csatornát kell építeni.

Az uradalom saját költségén az alábbi munkákat vállalná: 1. A fazekasműhely födémszerkezetét megtámadta a penész, ezért azt újra kell rakni és stukatúrozni. 2. A fazekas tűzhelyét meg kell javítani, a konyhát (előteret) újra kell kövezni, az utcán a lábazati kövezetet meg kell javítani, az udvaron lévő kis pincéhez új ajtót kell készíteni. 3. Az ajtók és ablakok berozsdásodott és használhatatlan vasalásait ki kell javítani. 4. A fogadós szobájának (*Würthszimmer*) a négy ablakfélfáját újra kell csinálni a keretek elkorhadása miatt. 5. A kút több helyen megrongálódott láncát meg kell javítani.³⁹

Pap Ferenc teljhatalmú megbízott (*plenipotentarius*) május 19-én Tibolth Mihály gazdasági ülnököt (*assessor*) bízta meg azzal, hogy a Finkoir által benyújtott költségvetést vizsgálja meg, abból kihagyható-e olyan munka, melyet 1807-re lehet halasztani. Tibolth május 22-én tette meg észrevételeit: „*A melly reparatiók projectálva vannak, azok mind szükségesek és ollyasok, hogy azok a projectáltt reformatióval is meg maradnak, mindazonáltal avval a vélekedéssel vagyok, hogy a projectáltt reparatio sub № 1^a, a gerentsér szobája felső padlásának ujjonnan tsináltatása is abban a categoriába vetethetik, mellyért 10 p[ro]centumot fog a vendégfogadós fizetni, mivel ez, ha reformatio nem történnék, még egy két esztendeig meg maradhatna, 2) mivel stokadoroztatni fog, melly eddig nem volt.*”⁴⁰ Finkoir június 1-jén Sopronban kötött szerződést az elvégezendő munkákról Wallensteinnel, Handlerrel, Schäfferrel, június 2-án pedig Cenken Semadam Antal asztalosmesterrel.⁴¹ 3-án összeállítást készített a javításokhoz szükséges anyagmennyiségről.⁴²

Széchenyi Ferenc az 1808. évre a kapu és az istálló tatarozását rendelte el.⁴³ 1812. március 31-én Tibolth szélkárokról értesítette a Gazdasági Bizottságot: „*Ugyan azon fergeteg a Vidám Paraszti majorbéli kováts műhelynek kéményét is le vetette; Handler által meg vizsgálattam, aki is kevés költséggel azt mindjárt meg tsinállya, mihelyt a T[ekintetes] Commissiónak helybe hagyása bé érkezik.*”⁴⁴ 1813. március 19-én Finkoir összeállítást készített a Szent János-majorban szükséges javításokról a Gazda-

³⁹ Uo. Folio 26–27., 34.

⁴⁰ Uo. Folio 34.

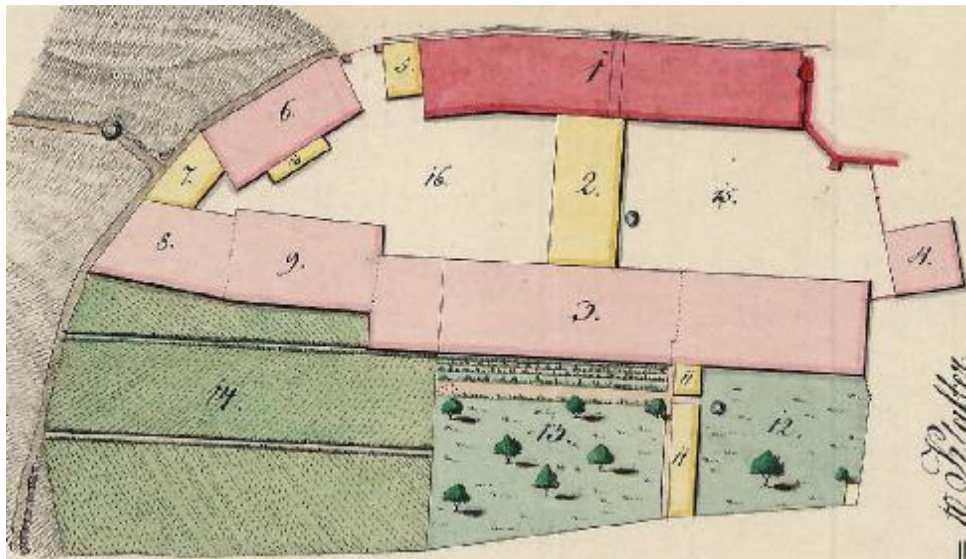
⁴¹ Uo. Folio 35–38. A kikövezést Handlerre bízták.

⁴² Uo. Folio 39.

⁴³ MOL, P 623. X. kötet. Gazdasági iratok. 11. csomó. Gr. Széchenyi Ferenc gazdasági iratai, nyugták, számlák. 10. sz. A nagycentki gazdasági bizottság iratai (450). Folio 102.

⁴⁴ Uo. 11. sz. (451). Folio 186.

sági Bizottság részére. Megállapítást nyert, hogy az egyik konyha boltozata szétrepedt. A kovácsműhely teteje – régisége miatt – már teljesen szétkorhadt, az eső mindenütt beesik patkolóhelyre (*Beshlagbrüke*) és a kovácsműhelybe. A tető kijavítására 6.500 db zsindey, 6.000 db zsindeyszeg és 60 db deszka szükséges. Finkoír egy Renner nevű ács mestert javasolt a munkák elvégzésére.⁴⁵

7. kép: Az épületkomplexum alaprajza, 19. század eleje (MOL). Jelmagyarázat. 1. Vendégfogadó, avagy lakóépület (96 négyszögöl). 2. Fa kocsiszín (33). 3. Magtár és a többi épület alatta (146). 4. Fásszín (16). 5. Fabódé a bejárati kapu mellett (6). 6. Istállók a kovácslakással szemben (32). 7. Szín a kovácsműhelynél (10). 8. Kovácsműhely (30). 9. Kovácslakás (44). 10. Disznóól (4). 11. Kerti lak (Lusthaus) (13). 12. Kert a kerti lak mögött (78). 13. Kert a kerti lak előtt (136). 14. Konyhakert (305). 15. Udvar a templommal szemben (130). 16. Udvar a kovácsműhellyel szemben (127).

Valamikor a 19. század elején készítette el Franz Griéss az „*Aufnahme des Wirtshauses samt Nebengebäude und Garten genannt zum lustigen Bauern in Oedenburg*” címet viselő, észak–déli tájolású alaprajzot a Víg paraszt fogadóról, annak melléképületeiről és a hozzá tartozó kertről. A mérnök feltüntette négyszögölben (1 hold = 1200 négyszögöl) az egyes objektumok területének nagyságát is. Az épületkomplexum összesen 1 hold 6 négyszögöl területet foglalt el.⁴⁶ (7. kép)

A háborús idők nem kerültek el a Víg parasztot sem. 1809. május 29-én Napóleon katonái elfoglalták a várost.⁴⁷ A megszállás miatt a vendégfogadó haszonbérője, a már

⁴⁵ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 42.

⁴⁶ MOL, Térképtár S 83 No. 45.

⁴⁷ A megszállásról bővebben: Krisch András: Sopron a francia megszállás alatt, 1809-ben. SSz. 56 (2002) 91–112. Krisch András: Francia megszállás Magyarország szabad királyi városaiban, 1809. Konferencia II. (A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett tudományos konferencia előadásai). Szerk.: Bana József – Katona Csaba. Budapest – Győr, 2012.

említett Stephan Ettl több éven át tartó jogvitába keveredett a várossal. Először 1810. június 29-én írt a városi tanácsnak. Kérelmében elmondta, hogy a francia háborúk idején a szállásolási hivatal (*Einquartirungs Kanzley*)⁴⁸ rendelkezésére francia katonákat szállásoltak el nála. A szállásadás és az ételmezés költségeiről két tételes kimutatást készített. Az egyik 1.321 forint 30 krajcár, a másikon 1.577 forint 46 krajcár szerepel. A kimutatásokat már fél éve benyújtotta a gazdasági bizottságnak, de eddig még egy krajcárt sem fizettek neki. Végül azt a javaslatot kapta, hogy követelésével forduljon a fogadó tulajdonosához, Széchényi Ferenchez. A gróf szerint a városnak fizetnie kell, a többi vendéglősnek már rég kifizették a követelését. Ettl sérelmezte, hogy már hosszú ideje eredménytelenül várja a megtérítést, pedig nagy szüksége van a pénzre az árenda kifizetésére, borvásárlásra és egyáltalán a vállalkozás folytatására. A városi tanács szeptember 17-én úgy határozott, hogy a városi kasszából a francia katonai szállásolásokért Ettl számára semmit nem lehet kifizetni.⁴⁹ Ettl – kérelmének elutasítása után – Széchényihez fordult tanácsért.⁵⁰ A gróf 1811. július 18-án válaszolt neki Cenkről. Kifejtette, hogy a város francia megszállásának teljes ideje alatt a szállásolások összes terhét mindvégig nagyobb mértékben viselte, mint egy soproni polgár, vagy háztulajdonos. A városi hatóság egy olyan szabályozást (arányos költségmegosztást) dolgozott ki, hogy a szállásolás terheinek és költségeinek egy részét a vendéglő tulajdonosának, egy részét a haszonbérelőnek, végül egy részét a városi pénztárnak kell viselnie. Nem szeretné, ha a Víg parasztot hátrányos megkülönböztetés érné a többi fogadóhoz (Rózsa, Angyal, Ló, Ökör, Sas stb.) képest. Ennek alapján hajlandó viselni a szállásolási költségnek azt a részét, ami rá mint fogadó tulajdonosra esik. Ennél többet semmiképp, annál is inkább mivel raktárát (magazin) és magtárát francia ételmező-raktárnak (*Verpflegs Magazine*) foglalták le, így a fogadót aránytalanul igénybe vették. Azt javasolta Ettlnek, forduljon a tanácshoz azt kérve, hogy készítsessen egy igazságos költségmegosztást, majd a város, a rá eső hányadot utalja ki számára.⁵¹ Ettl július 26-án írt ismét levelet a tanácsnak. Ebből kiderül, hogy a korábban hivatkozott kimutatások közül az első az 1809. június 4. és szeptember 14. közötti időszakra vonatkozik, a másik pedig az augusztus 30. és november 18. közöttire. A franciák tehát 1809. június 4. és november 18. között élvezték a fogadó vendégszeretetét. A tanács augusztus 19-én ismét elutasította a kérelmet.⁵² Ettl nem adta fel. 1812. február 16-án és március 1-jén ismét tollat ragadott, de a tanács mindkét esetben (február 21. és március 2.) fenntartotta hatályában korábbi döntéseit.⁵³ A Széchényi család levéltárában fennmaradt annak a latin nyelvű folyamodványnak a töredéke, melyet az ügyben az uralkodóhoz intéztek.⁵⁴

A francia megszállással kapcsolatban fennmaradt egy érdekes szomszédjogi vita is. Lorenz Fruhstuck soproni polgár (Rózsa utca 8.)⁵⁵ 1811-ben levelet írt Széchényi

⁴⁸ Későbbi levelében: *Einquartirungs Commission*.

⁴⁹ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 44–45. Tjk. 2849/1810.

⁵⁰ Uo. Folio 58.

⁵¹ Uo. Folio 59.

⁵² Uo. Folio 46–47. Tjk. 2192/1811.

⁵³ Uo. Folio 60–63. Tjk. 376/1812, 476/1812.

⁵⁴ Uo. Folio 64–65.

⁵⁵ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 136.

Ferencnek, hogy engedélyezze házán annak az ablaknak a további fennmaradását, ami a Víg paraszt vendégfogadó kertjére néz. Folyamodványában elmondta, hogy 1809-ben az ellenséges invázió idején, ahogy más soproni polgároknál, úgy nála is – Rózsa utcai házrészében (*Haus Antheil*), amelyik a Víg paraszt vendégfogadó mögött található – francia katonákat szállásoltak el. Mivel szobája nagyon sötét és párás volt, a beszállalt katonák nagyon kiabáltak emiatt, káromkodtak és keresték az alkalmat, hogy őt bármilyen módon bosszantsák. Éppen abban az időben Jakob Ertl, a gróf egykori tisztje [kasznárja] volt nála bort vásárolni. Elmondta neki, mennyire nagyon bosszantják a francia katonák a szállás miatt. Ertl azt javasolta neki, hogy a falon keresztül töressen ki egy ablakot a Víg paraszt kertjére. A szobába így több fény és levegő fog jutni. Az ablakot lássa el vasráccsal. Ertl felhívta a figyelmét arra is, hogyha egyszer a Széchenyi-uradalom ennél megnyitott ablaknál épületet akar majd emelni, az ellen ő semmilyen kifogást nem tehet. Ertl javaslatát megfogadva kőművesével ablakot töretett a falon. Az ablakra vasrácsot rakatott. Hosszabb idő is eltelt, és senki nem szólt az ablak ellen. Egyik alkalommal két városi tanácsos (Wagner és Leitner) jött hozzá az uradalom egyik tisztjével. Az ablakot megvizsgálták és arra jutottak, hogy azt senki kárára sem lehet meghagyni, így egyedül a grófon múlik, engedélyezi-e fennmaradását.⁵⁶ Széchenyi Ferenc nem adott helyt a kérelemnek, ezért 1811. augusztus 4-én Fruhstuck kötelezettséget vállalt, hogy a major kertje felé néző ablakot berakattja.⁵⁷

1814. december 31-én Széchenyi Ferenc Cenken felosztotta három fia között – a hitbizományok kivételével – birtokait. A birtokosztály során a „*sopronyi Sz[ent] János major*” gróf Széchenyi Lajosnak (1781–1855) jutott.⁵⁸ Lajos 1832-ben szomszédi jogon megvette özvegy Schreyer (Schreier) Mihályné házát 3.700 forintért. A gróf az így összesített épületkomplexumot az 1850-es évekig bírta, amikor is azt Wich János szerezte meg.⁵⁹

1832-ben, a Schreier-féle ház megvételével összefüggésben kisebb változás történt a major és a szomszédos Szent János-templom telekhatárát illetően. A földdarabcsereit Széchenyi Lajos nevében Glozer József uradalmi kormányzó kezdeményezte a tulajdonos soproni társaskáptalannál. 1832. április 15-én írt levelében előadta, hogy a két uradalmi ingatlan félkörívben körülöleli a templomot. A két grófi ingatlan közti átjárhatóság céljából az uradalom telekcserét kér a társaskáptalantól. Glozer a templommal határos két, a sekrestyétől jobbra és balra elterülő kis földdarabot ajánlott fel az egyháznak. A levélhez egy helyszínrajzot mellékelte. A rajzon Hild építőmester szignója szerepel, írásképe és stílusa alapján egyértelműen Ferdinand Hild soproni építőmesterről van szó. Az uradalom az a) jelű, $5 \frac{1}{3}$ négyszögöl nagyságú, a majorhoz tartozó fásszín melletti üres területet kérte – átjáró céljából. A cserébe felajánlott területeket b)-vel ($2 \frac{5}{6}$ négyszögöl) és c)-vel ($4 \frac{1}{4}$ négyszögöl) jelölték. Az uradalom tehát $5 \frac{1}{3}$ négyszögölnyi, egybefüggő területet kért két földdarabért, melyek nagysága

⁵⁶ MOL P 623. II. kötet. 29. sz. D (179). Folio 66., 68.

⁵⁷ Uo. Folio 67.

⁵⁸ MOL, P 623. I. kötet. Nevezetesebb családi iratok. 4. szám. Szerződéses a család tagjai között. F Acta divisionem bonorum inter comites Ludovicum, Paulum et Stephanum Széchenyi consensu viventis patris C. Francisci Széchenyi institutum concernentia (18). Folio 29.

⁵⁹ Thirring Gusztáv: A Széchenyi-család soproni házai. In: SSZ 3 (1939). 5–6. sz. 295. Uő: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 145.

ronban már enélkül is van 14–15 vendéglő, amelyek jelentős költséggel és kifizetéssel szereztek meg maguknak a jogosultságot, évente jelentős adót fizetnek, emellett viselniük kell a katonaság beszállásolási költségeit, ami alól a vendéglátókat (*Tracteur*) mentesítették. Ezek a vendéglátók nem csak ételt főznek, hanem bort is mérnek végig az utcán; akik ételt nem is vesznek náluk, borhoz és sörhöz hozzájutnak, mert a traktálók bort is árulnak, a fertályhét (*Quartalwochen*) alatt. A kérelmező, Ettl – aki jelentős vagyonát éppen a Vig paraszt fogadónak a több mint 30 éven át tartó haszonbérletére által szerezte – nem igazán hálás az uradalomnak, amelyik őt jelentéktelen árenda fejében sok éven át meghagyta. Ráadásul a jelenlegi bérlő nyilvánvaló kárára vendéglátóként lép fel, mégpedig főként fuvarosok számára, akiknek a kosztjon kívül bort, szénát, zabot és kukoricát kínál, következképp egy valóságos vendéglőt akar kialakítani. Emiatt már beperelték és megbüntették. Hosszú árendás időszaka alatt ő maga haszonbérlekként – ahogy az a jegyzőkönyvekből kitűnik – gyakran pereskedett minden évben a kár miatt, mely a vendéglátók és a borkimérők miatt érték, illetve abból keletkezett, hogy ezek a személyek egész éven át ételt kínáltak; meg is büntették őket. A jószágkormányosság a fentiek alapján arra kérte a tanácsot, hogy Ettl kérelmét utasítsák el, és az amúgy is fölösleges vendéglátók számát ne gyarapítsák.⁶³ A városi tanács 1832. február 6-án tartott ülésén foglalkozott Ettl és neje, Theresia kérelmével. A házaspár Bécsi utcai házukban kifőzésre és vendéglátásra kért engedélyt. A döntéshozók mindkét fél álláspontját figyelembe véve úgy határoztak, hogy miután a kérelmező egyébként is nem sokkal korábban kapta meg a terménykereskedés jogát, így kérésének nem adnak helyt.⁶⁴

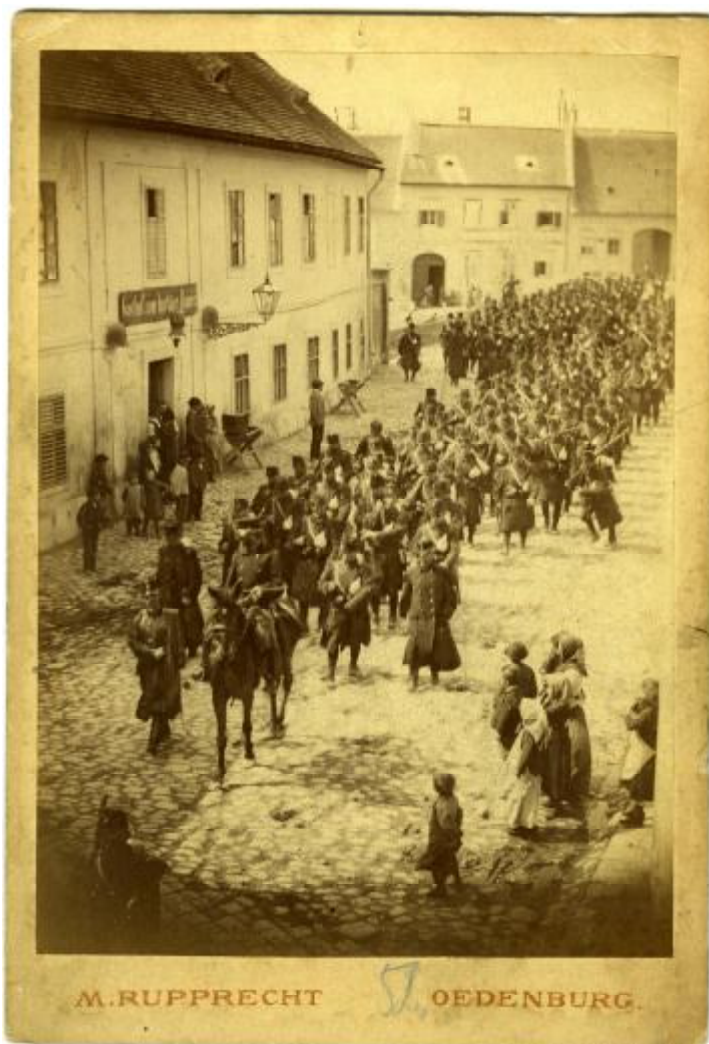
A vendégfogadóról és melléképületeiről 1839 utolsó napjaiban részletes leltárt vettek fel.⁶⁵ Összeírták mindazokat az ingóságokat, amelyek átadásra kerültek a haszonbérló, Michael Witzmann (Waitzmann) részére. Az inventáriumot 1840. január 1-jén írta alá Witzmann, a hitelességet a városi hatóság részéről Ignatz Raffensperger tanúsította. A fogadó falán, a középső bejárati ajtó fölött egy tábla állt, rajta felirat: „*Gasthof zum lustigen Bauern*”, két bádóg borcégérrel. A bejáratról jobbra helyezkedett el a vendég(fogadó)szoba (*Gastzimmer*), benne egy nagy bádótkályha állt füstelvezető csővel. Mellette volt a pince (*Kellnerrey*), melynek egyik ablaka a fogadószobára, másik az udvarra nézett. Egy ajtó vezetett innen a konyhába. Innen ajtó nyílt az udvarra, valamint a jobb oldali és a bal oldali spájzba. A konyha mellett helyezkedett el az ebédlő (*Tafel Zimmer*), benne öntöttvas kályha (*Gubofen*). A folyosóra ajtó vezetett, ahonnan az udvarra lehetett jutni. A haszonbérló lakását az utcai bejáratról balra alakították ki. A folyosóról nyíló egyik szobájának fűtését zöld színű cserépkályha (*Kachelofen*) biztosította. A szobából lehetett megközelíteni a konyhát, onnan pedig az udvart. A második szobában szintén zöld cserépkályha állt. A földszinten volt még a személyzeti szoba (*Dinstboden Zimmer*) is. Az emeletre falépcső vezetett fel. Az emeleti folyosó mindkét oldala téglával volt kirakva. Jobb oldalt vasból készült kandallóajtót írtak össze. Az emeleten hat szoba került kialakításra. Az 1–3. számú szobák fűtésére vaskályha szolgált, a 4–5. szobákat egy-egy zöld cserépkályhával láttak el. A

⁶³ Uo. Folio 71., 73.

⁶⁴ Uo. Folio 72. SL, Tjk. 516/1832.

⁶⁵ MOL, P 623. X. kötet. 11. csomó. 8. szám. Leltárak, összeírások. (450). Folio 34–37. *Inventarium zum Gasthof zum Lustigen Bauern in Jahre 1839.*

4–6. szobákhoz egy közös konyha tartozott, tűzhellyel. A folyosón egy kamra és egy kettős illemhely (*Retirade*) kapott helyet. A padlásra falépcső vezetett fel, a padlásajtó vasból készült. Az épület tetejét cserép fedte, és bádogból való esőcsatorna övezte. Mind a tíz tetőablakot félkör alakú vasajtóska zárta. Az épületegyüttest egy másik bejáraton keresztül – a Bécsi utcán felfele, a Szélmalom tér felé – is meg lehetett közelíteni. A kétszárnyú bejárat kapu fölött két, bádog borcégér lógott. (9. kép)

9. kép: A Vig paraszt épülete a 19. század vége felé.
(Soproni Múzeum Fotóarchívum 6887., Bolodár Zoltán reprodukciója.)

A bejáratától jobbra helyezkedett el a zsindegyházzal fedett istálló. Utána következett a faraktár, mely Tóth Kováccsal közös használatú volt. Egymás mellett négy lóistálló állt. A magtárnak – melyet egy Stöbner nevű zsidóval közösen használtak – kőlépcsője volt. Az udvaron egy nagy kocsiszín helyezkedett el. Falépcsője volt, padlását két részre osztották. Tetejét cserép fedte, és bádog esőcsatorna vette körbe. A kertben különböző fák és bokrok nőttek, melyek a haszonbérlet tulajdonát képezték. Kút állt itt régi lánccal és vödörrel, valamint egy rozszant, zsindegyházzal fedett kőház (Kögelhaus). A kertből ajtó nyílt a Szélmalom utcára. Az épületegyütteshez még egy pince, három kamra (kettő a háziszolgáé), egy kilenc részre osztott, cserépetetős tyúkól (Hühnersteige) és egy kettős illemhely tartozott. A Szent János-templom mellett utcakapu állt, felette két bádog borcégérral.

Az inventárium alapján azt mondhatjuk, hogy a fogadó a 18. század végéhez képest nem sokat változott. Csak a megváltozott igényekhez igazították, mint fentebb láthatuk. Az emeleti szobák bizonyára a jezsuita atyák egykori helyiségei voltak. A szobák száma alapján azoknak 2-2 ablaka nyílt az utcára. A kút ma is megvan, a felső udvarra vezető lépcsőtől kelet felé, közvetlenül az épület mellett.

A Maria Josephinum épülete

Thirring Gusztáv művében az egykori Vig paraszt épülete és a hozzá tartozó telek is 1898-tól már a Maria Josephinum egyesület birtokában van.⁶⁶ Új, korszerű épületet kívántak emelni a testi hibás, sérült gyermekek gondozása céljából. Lebontották az egykori 13 tengely szélességű, emeletes fogadót, a mögötte elhelyezkedő kocsiszínt és a magazinépület földszinti és emeleti részeit. Utóbbi esetében az alsó udvar szintjéről nyíló boltozott fölkéket meghagyták, a magazin déli falát támfalként hasznosították. Az új épület nem terjedt túl homlokvonalaiban a régi épületen, viszont az új rendezési tervet figyelembe véve 3–6 méterrel délebbre építették meg. A Soproni Levéltárban fennmaradtak az épület tervrajzai. Összesen 6 db, Schármár János építész jegyezte azokat 1904-ben.⁶⁷ Kubinszky Mihály részletes elemzését adja a terveknek és az épületnek.⁶⁸ „A kétszintes, oldalralizált épület homlokzata a városba érkezőnek megőrizte a gótikus johannita templomra a rálátást, és egyben alkalmazkodott a készülő szabályozási terv kissé merev utcavonalához. Az épület értéke a tiszta alap-

⁶⁶ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 145. Meg kell jegyezni, hogy Thirring művében a területen 4 telek szerepel. A 19. században végig állt a 7. számú épület, csak az új épülettel kapcsolható össze lebontása, annak elkészülte után ez hamarosan megtörtént. Vö. 46. és 47. jegyzettel! A 9–11. szám takarja a jezsuita rendházat, majd Vig paraszt vendéglőt. A Szélmalom u. 10. szám pedig az egykori kovácsműhely és istálló épületét jelenti. Azt is meg kell jegyezni, hogy Thirring a tulajdonosok felsorolásakor bizonyára téved. A Kreamsner család a 18. század 2 felétől folyamatosan szerepel a területen egészen 1885-ig. Viszont hol a Bécsi u. 7., hol a Szélmalom u. 10. alatt. Azt is tudjuk a fentebbi adatok alapján, hogy a Széchényiek 1832-ben megvásárolták a 7. sz. alatti Schreyer/Schreier-házat. A Soproni Múzeum Sztornó-gyűjteményében őrzött egyik kéziratos térképen (ltsz. nélkül) a Szent János-templomtól délre eső terület a Bécsi u. 7. szám alatt szerepel, a Bécsi u. – Szélmalom u. találkozási vonalában álló épületek a 10-es szám alatt láthatók. A 10-es szám csak a Szélmalom utcára vonatkozhat. A 7–9. házszám nincs feltüntetve, a Vig paraszt fogadó tömbje lehet csak ezen a számon.

⁶⁷ A Mária Jozefinum pincészetjének tervrajza 1904. Az oldalralizáltok alá nem készült pince. A Mária Jozefinum földszintjének tervrajza és a telek helyszínrajza a korábbi épületek feltüntetésével 1904. A Mária Jozefinum emeletének tervrajza 1904. A Mária Jozefinum épületének metszetrajzai 1904. A Mária Jozefinum utcai homlokzatának színezett tervlapja 1904. A Mária Jozefinum utcai homlokzatának tervlapja (tus) 1904. Valamennyi: SL, APOe Fasc. I. No. 5189/904

⁶⁸ Kubinszky: im.: 15.

rajzi elrendezés, amelyet ma is oktadni lehetne: a bejárat az épület tengelyében álló lépcsőházhoz vezet. A „vezérsíknak” tekinthető emeleten hátsó folyosóról középen négy apáca hálója nyílt. Ettől egyik oldalra (a templom felé) a leányok tanulószobája, nappali szobája és 12 ágyas hálóterme, a másik oldalon, hasonló elrendezésben, a fiúké helyezkedett el. A földszinten ruharaktár, orvosi és betegszoba, iroda és fogadószoba sorakoztak rendre. Érdekes az emelet kapcsolata a kápolna kórusához.”

Az építkezés meghagyta a telek nyugati végében álló épületeket, melyeket már korábban ismertettünk. Ezek 1926-ig álltak fenn, ekkor életveszélyes voltak miatt lebontották őket. Új kerítést is terveztek, de ez nem valósult meg. A mai kerítés a korábbi épületek homlokzatait rejtí magában.⁶⁹ Az egykori magazin alsó szintjének középtengelyében, az új épület lépcsőházával szemben lépcsőt nyitottak az alsó udvarra a jobb közlekedés érdekében. Ezt a lépcsőt a kutatás során sikerült föltárni, mert a 20. század 2. felében, már az államosítás után salakkal betöltötték (11. szonda).

Ezt követően az épületen egészen 2005-ig nem történt lényeges változás a szükséges karbantartásokon túl. Magánkézbe kerülésével belső tereit felosztották, lakásokat alakítottak ki, tetőtérét is beépítették. Külső megjelenésében lényeges változás nem történt.

A Bécsi u. 7. számú épület

A 4 telekből álló tömbről Mollay Károlytól tudjuk, hogy már a 15. században beépült.⁷⁰ Kevésbé hangsúlyosan, de ugyaninnen tudjuk, hogy a fenti épület helyén is kellett már háznak állnia. Ebből sajnos semmit nem ismerünk. Legkorábbi értékelhető ábrázolása egy 1900 táján készült fotó.⁷¹ Oromzatos épület merőlegesen a Bécsi utcára, csaknem a középtengelyében aszimmetrikus 4 szárnyú ablak, mindkettőt összekötő egy kőből készült kagyló- és levéldíszes szemöldökdísz. Stílusa alapján nem lehet korábbi a 18. század közepénél, második harmadánál. A képről azt is megállapíthatjuk, hogy a szélesebb ablak egykoron ajtóként funkcionált. (10. kép) A Soproni Levéltárban több, 19. századi dokumentum is található az épületről.⁷² A rajzokból egy tipikusnak nevezhető gazdapolgár ház rajzolódik ki. A homlokzat mögött boltozatos szoba, mögötte szintén boltozott konyha állt. E mögött boltozat nélküli szoba, majd kamra, végül kocsiszín helyezkedett el. A telek nyugati felén istálló és fáskamra állt egykor. A Soproni Múzeumban őrzött fotón ezeknek a kamráknak a bontását láthatjuk éppen. Az épületről még azt is tudjuk, hogy a szomszédos, 5. számú házzal az utcafronton egybeépült, homlokzata kissé előbbre ugrott annál. Boltozatának maradványai a Pékmúzeum hátsó falán ma is megfigyelhetők. A ház hátsó traktusa már nem kapcsolódott a szomszéd épülethez, köztük keskeny köz, ún. reichni volt. A rendelkezésünkre

⁶⁹ A bontásra és az új kerítésfalra vonatkozó tervek és iratok: SL, A Mária Jozefinum telkének északi sarkában álló épületek (istállók, pajta, kovácsműhely és lakás) bontási tervrajza és helyszínrajz 1924. APOe Fasc. X. No. 132/924. A Mária Jozefinum Bécsi és Szélmalom utcai tervezett kerítésének rajza és helyszínrajz 1926. APOe Fasc. X. No. 132/924.

⁷⁰ Mollay: im. 101–102.

⁷¹ Soproni Múzeum, Fotóarchívum 3022.

⁷² A Bécsi u. 7. sz. ház homlokzatának átalakítási rajza 1877-ből. SL, APOe Fasc. XXIV. No. 8052. A Bécsi u. 7. sz. épület keleti falának helyreállítási terve 1891-ből. SL, APOe Fasc. XXIV. No. 9013. Csatorna építési terve 1896-ból a Bécsi u. 7 telkéről. Az építmény benyúlik a Szent János-templom mögé is. SL, APOe Fasc. XXIV. No. 9745.

álló adatok alapján házunkat nem vezethetjük vissza a középkorra, további adatokat csak egy ásatással nyerhetnénk.

10. kép: A Bécsi u. 7. sz. ház. (Soproni Múzeum Fotóarchívum 3022., Bolodár Zoltán reprodukciója.)

Összefoglalás

A Bécsi u. 7–9–11. és a Szélmalom u. 10. telkek története Sopron várossá válásának idejéig követhető vissza. Köszönhető ez frekventált elhelyezkedésüknek; a Babóti kapu közelségének, a Szélmalom utcai vámnak és a johanniták e helyre történt megtelepedésének. A kora újkortól kezdve pedig a jezsuiták alakították ki rendházukat, ami 1674-ig működött itt. Ezt követően a nagyméretű telek inkább gazdasági funkciókat kapott (jezsuita major, Víg paraszt fogadó). A 20. század elején épült Maria Josephinum intézet már egy nagyvárosi épület hangulatát árasztotta inkább, a szőlőművelő-iparos negyedben nem szokványos teleknagyságával és homlokzatával inkább egy megakadt fejlődés rekvizituma.

Épületeink történetének feldolgozottsága közel sem arányos. Nagyon hézagosak az ismereteink a jezsuiták építkezéseinek fél évszázadáról, de ugyanezt mondhatjuk el a Szent János-templomról is. Utóbbi déli, délnyugati oldalán csak egy tervszerű ásatás tisztázhatja az egykori johannita–jezsuita rendház történetét, a templom egykori barokk sekrestyéjének helyét, Draskovich püspök kriptájának részleteit, valamint a 13. századi alapítású épület legkorábbi elemeit. Ez leginkább falkutatással érhető el, a meglévő források gondos áttanulmányozása mellett.

I. A templom és az iskola története

A 19. század első harmadára a város védelmét biztosító várfal előtt húzódó várarak a mai Várkerület vonalán szinte teljesen beépült. Még beépítetlen telkek, bástyakertek főleg a Színház utcában voltak, illetve a későbbi Széchenyi tér északi térfala nem épült még be ebben az időben. Martin Hasenauer mérnök 1831-ben készült helyszínrajzán még állt a későbbi Kaszinó helyén a Brückl-bástya, a Széchenyi tér mai házainak helyén pedig összefüggő bástyakert látható, melyet egy rámpa metsz ketté, a mai Templom utca vonalában.⁷³

A Templom utca Széchenyi térre való kivezetése, rendezése az 1850-es évek elején indult el. Az 1851-es állapotot ábrázolja Franz Janke várostervező mérnök (Stadt Ingenieur) helyszínrajza,⁷⁴ amelyből kiderül, hogy az utca folytatásához el kellett bontani két meglévő épületet, valamint a Brückl-tornyot. Először (1857 körül) Georg Unger tervei alapján gótizáló stílusban felépül a reáliskola,⁷⁵ amely megadja az utcanyitási fő vonalát, majd 1864-ben Hild György készíti el a Templom utca 25. és 27. számú lakóházak terveit.⁷⁶ 1870-es keltezésű a Kaszinó épületének terve, melyet Ludwig Wächtler bécsi építész tervezett neoreneszánsz stílusban.⁷⁷

1869-ben a Templom utca 23. szám alatti telek helyén a Posztósok bástyája (bástya kertje) állt,⁷⁸ melyet az izraelita hitközség a soproni Posztósok Céhétől vásárolt meg négy évvel később. A városban már 1852-ben önálló izraelita iskola működött, a hitközség 1858-ban alakult meg, Horschetzki Róbert elnök vezetésével.⁷⁹

Az 1867. évi XVII. törvény mondta ki a zsidók emancipációját. A törvény hatályba lépése után a zsidóság egyetemes gyűlést tartott, az ott hozott határozatok a hazai zsidóságot két pártra osztották: „status quo ante”, valamint „ortodox” irányra. A soproni anyahitközség a status quo ante (neológ) irányvonal mellett maradt, míg a közönség másik része az ortodox hitközséget hozta létre. Sopronban a szakadásban jelentős szerepe volt annak a vitának, miszerint az almemor (centrálisan elhelyezett, körülkerített és néhol kupolával fedett emelvény a zsinagógában, amely eredetileg a Tóra-felolvasás céljaira szolgált⁸⁰) a frigyláda előtt legyen-e, vagy a templom közepén.⁸¹

Az anyahitközség templomépítési szándékának megvalósításában egy tragikus véletlen segített. Rosenfeld Jakab 1871-ben az Aschaffenburg melletti vasúti szerencsétlenség következtében életét veszítette. A katasztrófa helyén végrendeletet készített,

⁷³ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL), Sopron Város Levéltára (=SVL) SvT 39.

⁷⁴ SL IV. B. 1412. Sopron város Építészeti Hivatalának iratai, „Szakál anyag”. 1.

⁷⁵ Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században, Bp., 1988. (továbbiakban: Winkler 1988.) 85.

⁷⁶ Winkler 1988. 211.

⁷⁷ Winkler 1988. 112.

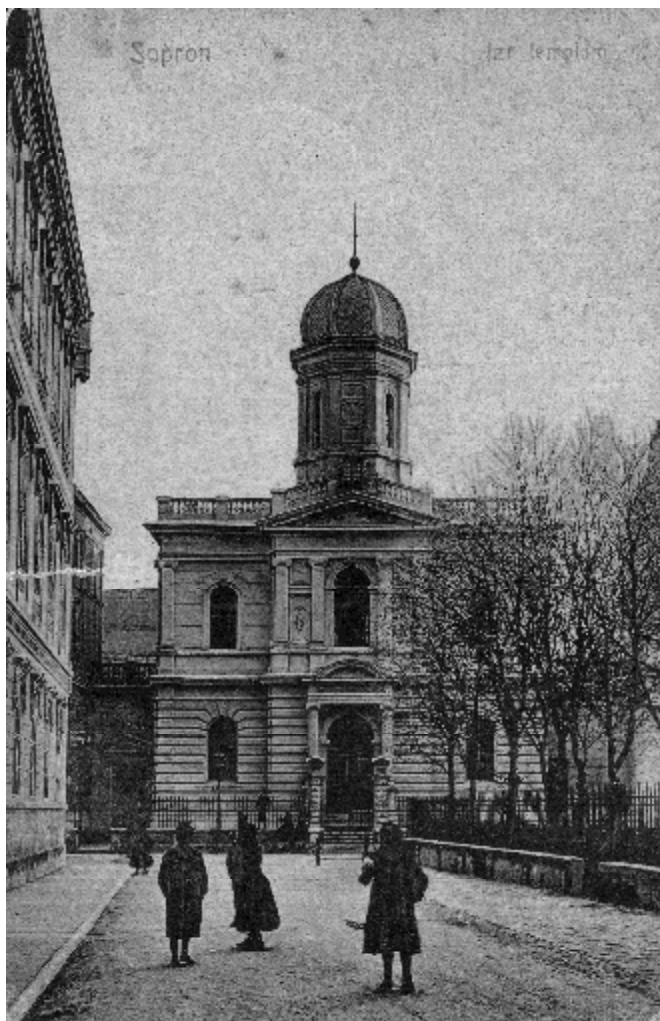
⁷⁸ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig, Sopron, 1941. 23.

⁷⁹ Randolph M. Braham: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája, Bp., 2007. 928.

⁸⁰ Újvári Péter szerk.: Magyar Zsidó Lexikon, Bp., 1929. 29.

⁸¹ Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban a legrégebbi időktől a mai napig, Bp., 1896. (továbbiakban: Pollák 1896.) 241–244.

melyben 20.000 Ft-ot hagyott a soproni hitközségnek templomépítés céljára, valamint szegény tanulók ösztöndíjának finanszírozására. Tetemét 1871. augusztus 29-én helyezték Sopronban örök nyugalomra.⁸²

1. kép. A neológ zsinagógát ábrázoló képeslap 1921-ből (SL XV. 33. Képeslap-gyűjtemény)

A neológ izraelita templom első, nagyvonalú terveit a 36 éve Sopronban dolgozó, 77 éves Handler József építőmester készítette 1873-ban. Sajnos ez a terv az 1873-ban kitörő pénzügyi válság miatt nem valósult meg, a tervek elvesztek. Bár Handlernek a

---

⁸² Pollák 1896. 242.

városban ekkor már több mint 60 épülete épült,⁸³ a hitközség mégis a fiatal, Sopronban még alig ismert Schärmár János építész bízta meg az újabb tervek elkészítésével. A 34 éves, Bécsben tanult építész Templom utcai neológ zsinagóga terve⁸⁴ a bécsi korai neoreneszánsz egyszerű antikizáló stílusában készült. A szabadon álló, zárt tömegű templomépület kedvező arányú főhomlokzatát timpanonnal lezárt középrizalit tagolta. Az 1874-ben készült, engedélyezett tervek alapján az épület 1876 augusztusára valósult meg. A zsinagógáról készült képeslap tanúsága szerint a bejárat fölötti középrizalit három ablaka helyett csak egy épült meg középen, a szélső félpillérek közötti mezőkben szőlőfürtöt utánozó homlokzatplasztika jelent meg (1. kép). A húsz éve elbontott Brückl-torony a templom bejárata előtt állt, az új épület így visszaidézte annak sziluettjét, vertikális jellegét. A templom építése kb. 25.000 Ft-nyi költségből valósult meg, a jötevő adományozó Rosenfeld Jakab nevét, emlékéét márványtábla hirdette a bejáratnál.⁸⁵

Az imaház ünnepélyes fölvatása 1876. szeptember 8-án délután történt, melyről másnap a *Sopron – Sopronmegye Hivatalos Közlönye* a „Helyi és megyei hírek” rovatában rövid hírt közölt.⁸⁶ A szeptember 15-i számban a lap már részletesebben beszámolt az eseményről, így megtudhatjuk, hogy Dr. Jellinek Adolf bécsi rabbi ünnepélyes beszédét igazi ékesszólással mondta el, az ének részeket pedig Moor Rafael győri főkantor énekelte kitűnő hangon és bensőséggel. Az izraelita imaház fölvatásán szép számú közönség vett részt, jelen voltak a hatóság képviselői is. A program német nyelven folyt, az ünnepély végén pedig a jelenlévők elénekelték a himnuszot.⁸⁷

A zsinagógától finoman eltartva, a Templom utca folytatásában a Fegyvertár utca 5. szám alatti új iskolaépület jelenik meg az 1874-es terveken. A kétszintes iskolaépületet a Templom utcai homlokzaton 6-3-6 tengelyes ablakkiosztással, középen timpanonnal rajzolta meg a tervező. A válság következtében pénzügyileg teljesen kimerült hitközség az iskola tervének megvalósítását jobb időkre volt kénytelen halasztani. Sopron „város közönségének képviselője” 4000 forintnyi segílyt szavazott meg az építkezés támogatására, így segítve a városképileg jelentős helyen lévő romos bástyatelek színvonalas beépítését, a Templom utca képének mielőbbi rendezését.

A város a segíly folyósítását két részletben kívánta megfizetni. Az első 2000 forintnyi összeget a telek megvásárlásához, valamint a várfal-rom elhordásához, az imaház felépítéséhez kötötte. A második részlet feltétele a telek szomszédságában lévő, a hitközség tulajdonát képező Zsolnay-féle ház helyén 5 éven belül új iskolaépület építése volt. 1881-ben a város kötelezi a hitközséget a Zsolnay-féle házban lévő udvari lakások kiürítésére, a földszinti rész tatarozására.⁸⁸ Az épületben működött az izraelita

⁸³ Winkler 1988. 204–206.

⁸⁴ SL IV. 1403/C. Fasc. XXIV. No. 8508. Schärmár szerzőségének kérdését illetően a tanulmány második fele fogalmaz meg új véleményt.

⁸⁵ Pollák 1896. 242.

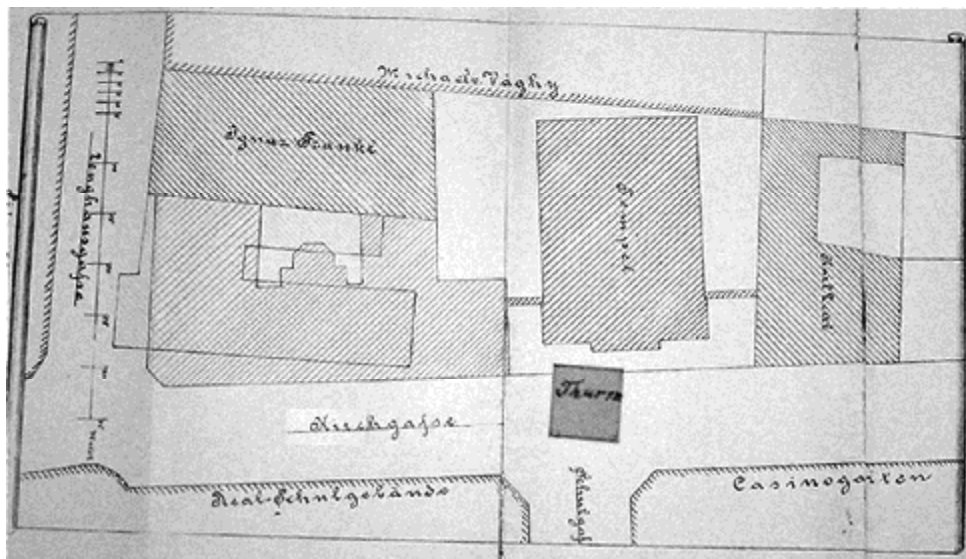
⁸⁶ SL Sopron – Sopronmegye Hivatalos Közlönye, 6. évf. 36. szám.

⁸⁷ SL Sopron – Sopronmegye Hivatalos Közlönye, 6. évf. 37. szám.

⁸⁸ SL Fasc. XXIV. No. 8525.

népiskola is. 1884-ben készül el az iskola átdolgozott terve, a földszinten a Templom utcára néző négy osztályteremmel, az első és a második emeleten lakásokkal (2. kép).⁸⁹

2. kép. Az iskola és a zsinagóga helyszínrajza, az elbontott Brückl-toronyral

Az építési engedély kérelméhez a hitközség elnöke egy beadványt is csatolt: „Midőn a helybeli izraelita hitközség a hetvenes évek elején azon rég táplált óhajának valószínűsítéséhez látott, hogy az isteni szolgálat méltó helye képen díszes imaházat emeljen, az építő helyül kiszemelt tér egy az elhagyatottság képét nyújtó rom és földhalmaz volt, mely a régi bástyafal omladékaiból maradt fenn” – írja dr. Winkler Adolf ügyvéd, a hitközség elnöke beadványának indító soraiban, melyet Sopron szabad királyi Város Törvényhatósági Bizottságához címzett 1884. május 5-én. A folyamodványban az elnök a város képviselőtől a beígért, hátralévő 2000 forintos segély kiutalását kéri, mely nélkül az iskola építését nem tudnák megvalósítani. A kérelem második pontjában „a többi a városban lakó hitfelekezeteknek hasonló célra foganatosított építkezései alkalmából nyújtott nagylelkű példa nyomán” az építkezéshez téglát és homokot adományozását kérte.

Sopron városának politikai és jogügyi szakosztálya Póda Endre szakosztályi tagot kéri fel a kérelem kivizsgálására, a döntés előkészítésére. Az 1884. szeptember 5-i keltezésű jelentés az ügyben keletkezett iratok alapos áttanulmányozásáról tanúsko-

⁸⁹ Az 1884-ben megépült iskolaépület helyszínrajzán a templom (Tempel) már meglévő épületként szerepel. Az iskolaépület illeszkedik a Templom utca új vonalába, a Fegyvertár utcai oldalon is jelentősen módosult a beépítési vonal. A lebontott Zsolnay-féle ház – melynek kontúrját is ábrázolja a helyszínrajz – a régi beépítést mutatja. Ebbe a régi koordináta rendszerbe illeszkedik az elbontott Brückl-torony sötétebb foltja (Thurm), melyet az 1851-es Franz Janke féle helyszínrajzból emeltem át. A mai Templom utca burkolatában feltüntetett kövezett várfal vonala a római falat mutatja. Gömöri János eddigi kutatása során nem találta meg a Brückl-torony pontos helyét, de feltételezése szerint – az általam közölt rajzzal megegyően – a római várfalon belül volt a helye.

dik. Póda Endre apát plébános „véleményes jelentésében” a 2000 Ft második részlet kifizetését a következő évre javasolja; a hitközség kérvényének második pontját, a téglá és főveny adományozását nem támogatja, mivel „a soproni izraelita hitközségnek népiskolái a legújabb időben keletkezvén azokkal a város távolról sem állhat azon szoros kötelezettségi viszonyban, mint a keresztény hitközségek iskoláival, s mivel a 22.000 lakó közül alig 2.000 tartozik az izraelita hitközséghez ....” A jelentés említi a „Handler keze által rajzolt tervet”, a Schármár építőmester által készített zsinagóga rajzát pedig az előbbihez képest kisebbnek és kevésbé díszesnek jellemzi.

Az átdolgozott, háromszintes, Schármár János által tervezett iskola és lakóépület építésére a hitközség 1884 júniusában kapja meg az építési engedélyt. November elején már elindulhatott a földszinti helyiségekben az oktatás. Az építkezéshez szükséges 35.000 Ft-ot a hitközségi tagok biztosították, akik pénzükért 700 db 50 Ft-ról szóló kötelezvényt kaptak, 5 % kamattal. Évenként bizonyos számú kötelezvényt kisorsoltak, melyeket az iskola-ház jövedelméből egyenlítették ki. Az iskolaépítéshez Széchenyi László gróf 400 Ft adománnyal járult hozzá.⁹⁰ A zsidó népiskola élen járt a magyarosításban, mely „hazafias tettet” 1893-ban a vallás és közoktatási minisztérium részéről, Gróf Csáky elismerően méltatott.⁹¹ Az 1895/96 iskolaévben dr. Berényi Pál iskolaszéki elnök vezetése alatt már minden osztályban, minden tantárgyból magyarul folyt az oktatás. Ebben a tanévben a népiskolai tanulók száma 212 volt. Az iskolaudvarról egy átjárón, a földszinti folyosó végén egy ajtón keresztül lehetett a templomudvarra jutni. Az épületben lakott dr. Pollák Miksa rabbi, történettudós, az MTA levelező tagja feleségével és három gyermekével, később pedig Lantos Jakab izraelita iskolaigazgató és családja. Itt nevelkedett Pap Károly író is, a főrabbi ismert fia.

1930 májusában a neológ izraelita hitközség a Fegyvertár u. 5. szám alatti iskola- és lakóépülettel kapcsolatban létraállvány felállításának engedélyét kéri, melyet a hatóság május 21-én megad. Az építésvezető Füredi Oszkár építész, lakása a Várkerület 74. szám alatt volt.⁹² A zsinagóga épületével kapcsolatos következő levéltári irat az 1932. július 6-i helyszíni szemle jegyzőkönyvét tartalmazza,⁹³ melyben a városi magánépítési bizottság megállapította, hogy a templom mennyezetének a fáfödémje nagy mértékű lehajlást mutat, a felfüggesztési pontokon a mennyezet vakolatán veszélyes repedések voltak láthatók. A hatóság kötelezte a tulajdonost a mennyezeti födém teljes biztonságának megfelelő terv és statikai számítás betervezésére, illetve a tervek jóváhagyása után a födém elkészítésére. A végzésről értesítést kapott dr. Schönberger Gusztáv városi tiszti főorvos, a neológ hitközség elnöke. Az iratban a födém megerősítésével kapcsolatban további dokumentumok, tervek nem találhatók.

1935. augusztus 9-én a Soproni Izraelita Neológ Hitközség a templom tatarozása miatt létraállvány felállításának engedélyezését kéri.⁹⁴ A kérelem a kivitelezésért felelős szakértőként Füredi Oszkár okl. építésmérnököt nevezték meg. A városban akkoriban sokat foglalkoztatott, ismert építész a neológ hitközség tagja volt. Három

⁹⁰ Pollák 1896. 245.

⁹¹ Pollák 1896. 246.

⁹² SL IV. 1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai 6953/930.

⁹³ SL X.217/932.

⁹⁴ SL X.2/935.

évvel később, 1938. május 28-án – ezen a napon emelkedett törvényerőre az első zsidótörvény – újabb tatarozásra és létraállvány építésre vonatkozó kérelem érkezik,⁹⁵ ezúttal a kérvény mellett a zsinagóga Templom utcai homlokzati terve is szerepel. A tervező Füredi Oszkár építész. Az eredeti, Schármár-féle homlokzathoz képest Füredi kisebb módosításokat végez a homlokzaton. A főhomlokzat emeletén elhagyja a homlokzatszíntételeket (kanellúrákat, a szélső fél pillérek fejezetét, talapzatát), a földszinti és emeleti két oldalsó ablak alatt pedig ablakmellvédeket alakít ki, hangsúlyozva az ablakok vertikális jellegét. Az attika korlát szélső pillérei helyett új „rácsozat” készül (3. kép). A homlokzat felújítás, tatarozás használatba vételi engedélyét a hitközség 1939. február 27-én kapta meg. A felújítás után készült fotón a zsinagóga képe jóval díszesebb, mint a Füredi-féle tervben. A bejárat fölötti fél pilléreken, az osztópárkányok alatti mezőkben, a szélső ablakok mellvédjeiben és egyéb helyeken megjelennek geometrikus, kör és négyzet formájú homlokzati vakolatdíszek, esetleg kerámiák is. A homlokzat a tatarozás után késő historizáló, szecessziós hangulatúvá vált.

3. kép. A neológ zsinagóga fotója az 1938-as tatarozás után (SL XV.31/035. 1 dob.)

⁹⁵ SL X.237/938.

Az 1938-as első, az 1939-es második, majd az 1941-es harmadik zsidótörvény a legszabályosabb jogi formulákba öltöztetve fosztott meg embereket alapvető jogaiktól és lehetőségeiktől, azzal az indokkal, hogy az illető „zsidónak” minősül. A törvények a rangsorolt emberi minőségek mesterségesen tagolt világát teremtették meg, ember és ember között minőségi különbséget tettek, ezzel pedig a zsidónak minősítetteket anyagilag visszaszorították, erkölcsileg leértékelték. 1944. március 19-én Magyarországot megszállta a német hadsereg, a miniszterelnök Sztójay Döme lett. Tíz nappal később életbe lépett a zsidóellenes intézkedések első hulláma. Összesen mintegy száz rendeletben korlátozták jogaikat. Április 16-án a zsidók vagyonát – ingatlanokat, ingóságokat, értékpapírokat – helyezik zár alá, pár nappal később a zsidó üzleteket és azok árukészleteit foglalják le.⁹⁶ A Templom utcai zsinagóga épületét is megtöltötték a deportált zsidók holmijával. A zsinagógát és az iskola épületét 1944-ben bombatalálat érte.⁹⁷

4. kép. Dr. Pollák Miksa rabbi arcképe (www.holocaust-hungary.hu/pollakmiksa.html)

⁹⁶ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944 II. (Elvett házak, zár alá veett üzletek) SSz. 60, 2006, 36.

⁹⁷ Hiller István–Németh Alajos: A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron, 1944–1945) II. rész, SSz. 32, 1978, 200–203.

1944. július 5-én, a Déli pályaudvarról deportálták a soproni zsidóságot, közöttük volt a neológ zsinagóga egyetlen rabbija, dr. Pollák Miksa és családja is (4. kép). Az 1800 soproni zsidó deportált közül 1945-ben 183 fő szerepel a visszaérkezett deportáltak és munkaszolgálatosok névjegyzékében.⁹⁸ Az 1945. augusztus 28-án újjáalakult ortodox hitközség kézzel írott jegyzőkönyveit az Aggok Háza megmaradt leltárkönyvében vezették, melyet a neológ templom romjai között találtak meg.⁹⁹

Sopron thj. város tanácsa 1945. augusztus 6-án írott határozatában a Soproni Congr. Izr. Hitközség háztulajdonost felszólítja a Fegyvertár u. 5. és a Templom u. 23. számú házak előtti gyalogjáró 48 órán belüli lezárására, 15 napon belül pedig az épületek megtámasztását, helyreállítását tartalmazó kérelem benyújtására.¹⁰⁰ Az irat tanúsága szerint az épületek utcai része veszélyezteteti a járókelők testi épségét, a belső részei pedig bedőléssel fenyegetnek. Mivel a hitközség a Templom u. 23. számú zsinagórára vonatkozó, a fenti határozatban foglaltaknak nem tett eleget, 4000 pengő rendbírság megfizetésére kötelezték 1945. december 15-én. A tulajdonos a bírságot két nappal később kifizette.¹⁰¹

A Soproni Ingatlankezelő Vállalat 1948-ban létesült. Feladata a város tulajdonában lévő bérházak, valamint a gazdátlaná vált lakóházak kezelése volt. A bérházak államosítása az 1952. évi 4. tvr. alapján 1952. február 15-én történt meg, és ezzel az Ingatlankezelő Vállalat kezelésében lévő lakóházak száma 1238-ra szaporodott 6051 bérleménnyel.¹⁰² Ekkor került állami tulajdonba a hitközség Fegyvertár u. 5. szám alatti épülete is. A zsinagóga a második világháborúban erősen megsérült, ezért az ötvenes évek elején Sopron Város Tanácsának rendelkezése folytán a hitközségnek az épületet el kellett bontania.¹⁰³

A soproni hitközség 1959. január 29-én kelt levelében a budapesti Magyar Izraeliták Országos Képviselő (MIOK) Irodájának bejelenti, hogy a Templom u. 23. szám alatti, volt templom telkét a Győr-Sopronmegyei Tanács utasítása alapján a Telekkönyvi hatóság pótlólag államosította. Az állami tulajdonba vételt a hitközség egyrészt azért vitatta, mert az ingatlan a telekkönyvi betétben „Templom 4 udvarral, 3 fallal és 2 gazdasági épülettel a Beltelekben” néven szerepelt, így mivel az államosítás templomot ért, az törvénytelen volt. Másrészt, ha a terület államosítása romtelek voltának tudatában történt, az is szabálytalan volt, hiszen az 1952. évi 4. tvr. és végrehajtási rendelete be nem épített telekre nem vonatkozott.¹⁰⁴ A budapesti MIOK Iroda 1959. március 5-én kelt levelében fordul Sopron Városi Tanácsához a panasz továbbításával, kérve az állami tulajdonba vétel felülvizsgálatát, és a telken mindennemű építési tevékenységtől való tartózkodást.¹⁰⁵ Levelüket a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalához is elküldték.

⁹⁸ SL Névjegyzék a Sopronba visszaérkezett deportáltakról ill. munkaszolgálatosokról, 1.

⁹⁹ Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1945.

¹⁰⁰ SL IV. 1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai 10.150/1945. V. szám

¹⁰¹ SL X.69/945.

¹⁰² Boronkai Pál: Sopron újjáépítése, SSz. 14 (1960), 16.

¹⁰³ Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1959.

¹⁰⁴ Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1959.

¹⁰⁵ SL XXIII. 509. Sopron Városi Tanács VB. Építési és Közlekedési Osztály iratai 14.995/1959.

Sopron Városi Tanácsa Ipari és Műszaki Osztálya 1959. március 16-án kelt válaszelevelében a telek beépítését jogosnak tartja, mivel az a Magyar Állam tulajdonát képezi. Hargitai Nándor osztályvezető hivatkozik a városfejlesztési tervre, amely a belső városrészekben lévő foghíjtelkek beépítését írta elő. Nem ad azonban semmiféle érdemi választ az államosítás jogszerűségét megkérdőjelező felvetésre vonatkozóan. A továbbiakban a hitközséget tájékoztatja arról, hogy a beépítési terv készítése folyamatban van, az építkezés ősszel megkezdődik. Az új beépítésre vonatkozó építési engedélyt a kérelmező Megyei Tanács vb. Tervosztálya 1959. november 28-án kapta meg.¹⁰⁶

5. kép. A Templom utca 23. számú lakóház 1965-ben (Fotó: Diebold Károly, Soproni Múzeum)

A lebontott zsinagóga helyén 1960-ban Winkler Oszkár építész tervei szerint 16 lakásos lakóépület épült, az utcai vonalra telepítve, zárt sorúan csatlakozva a két szomszédos épülethez (5. kép). A szűk udvar miatt csak utcai, ill. átmenő lakások létesültek. A homlokzat szimmetriája az utcai front hossz méretének megfelelő alaprajzi elrendezésből adódott. A kis mélységű loggiák és az eljük helyezett, kis kiülésű erkélyek a homlokzat változatossá tétele céljából készültek.¹⁰⁷ A Fegyvertár u. 5. szám alatti izraelita népiskola hátsó udvari szárnyát elbontották, a nagyméretű épület kis

¹⁰⁶ SL XXIII. 509. 16376/1959.

¹⁰⁷ Winkler Oszkár: Új lakóépületek Sopron belvárosában, SSz. 16 (1962), 292–294.

rizalitokkal tagolt homlokzatát az 1960-as évek elején építészeti karakterétől megfosztva állították helyre.¹⁰⁸

Az 1876-ban épült neológ zsinagóga épülete közel 70 évig ékesítette a Belváros Templom utcai bejáratát. Méltó keretét adta egy fejlődő, a várost számos nagysággal megajándékozó zsidó közösség hitéletének. Eltűnése nem csupán a helyi építészet számára nagy veszteség, hanem tágabb értelemben az egész hazai építészet szempontjából is, hiszen egyike volt a korai neoreneszánsz stílusú zsinagógáinknak.¹⁰⁹

Tárkányi Sándor

II. Megjegyzés a neológ zsinagóga tervéről

Több évtizede már, hogy Winkler Gábor Schármár Jánosról, a kiváló építőmesterről (Kloska 1841–1933 Sopron) szólva megemlítette, hogy a szóhagyomány olyan munkákat is neki tulajdonít, amelyeket csupán kivitelezett, s amelyeknek a tervét brünni, vagy bécsi építészek rajzolták.¹¹⁰ Most ezeknek az eseteknek a sorát egészítem ki egy újabbal: a neológ zsinagóga tervével, amelyet Karl König, a 19. század utolsó harmadának egyik kiváló bécsi építész rajzolt.

Ez a tény nem iratokból derült ki. Karl König tervezte a bécsi Fünfhausban (XV. kerület) a Turnergasse-i zsinagógát, amely 1871–72-ben épült fel, s amely apróra azonos a Templom utcában 1874–76-ban Schármár János által kivitelezett épület első tervével (6. kép). A hasonlóság a képekre ránézve feltűnő, a két terv azonosságát pedig méretek igazolják: soproni zsinagóga kései homlokzatraján a templom szélessége pontosan azonos a Turnergasse-i zsinagóga egy ugyancsak kései alaprajzán mérhető szélességével (7. kép).¹¹¹ A homlokzatok kialakításának azonosságát igazolja a soproni tervhez benyújtott utcakép is, amelyen még nem szerepelnek azok a kisebb módosítások, amelyekkel a zsinagóga homlokzat középrizalitját gazdagabbá tették (8. kép).¹¹²

Karl König (1841–1915) Pozsonyból Bécsbe települt zsidó házaspár Bécsben született gyermeke volt. Kezdetben festőnek készült, majd a bécsi Polytechnikumban (a Technische Hochschule elődjében) és az Akademie der bildenden Künste-n építészeti tanulmányokat folytatott, Friedrich von Schmidt mesteriskolájában. Tanulmányai lezárása után Schmidt ajánlására a Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale hosszabb itáliai tanulmányútra küldte. Tervezési gyakorlatát a bécsi Ring építésében résztvevő építészirodában kezdte. Kiváló rajzi készségére, amelyet

¹⁰⁸ Winkler, 1988. 188.

¹⁰⁹ Winkler 1988. 115.

¹¹⁰ Winkler 1988. 116. A jelenség oka, hogy az engedélyezési terveket akkoriban a felelős kivitelező nyújtotta be az építési hatóságnak a maga aláírásával, s ha azok tervével, vagy kivitelével kapcsolatosan külön nem merült fel kifogás, vagy bármiféle megfontolás, a tervező személyének nem maradt nyoma. A városi középületek esetében az építési szándékot, az építkezés megszervezését és végrehajtását más iratok is rögzítik, a 19.–20. századi középületek tervezőit ezért mindig ismerjük. A zsidó hitközség iratai azonban 1944/45-ben megsemmisültek, építkezéseikről tehát csak annyit tudunk, amennyit a városnak benyújtott iratokból kiderül.

¹¹¹ A soproni zsinagóga engedélyezési tervei (SL IV. 1403/C. Fasc. XXIV. No. 8508.) rossz állapotuk miatt nem tekinthetők meg. A homlokzat, az alaprajz és a metszet szabad kézzel átrajzolt, méretezetlen képe Winkler 1988. 86–87.

¹¹² A Turnergasse-i és a soproni zsinagóga belső tere nagyrészt azonos kialakítású. Az egyszerű hossztegélyán alaprajzú teret a zsinagógákban megszokott módon három oldalról vasoszlopokra támaszkodó karzatok vették körül, a Tóraszokrény a keleti falon kapott helyet. Különbözött a mennyezet kialakítása a bécsi zsinagógát íves rabciboltozat fedte, a sopronit csupán dísztelen, vízszintes mennyezet.

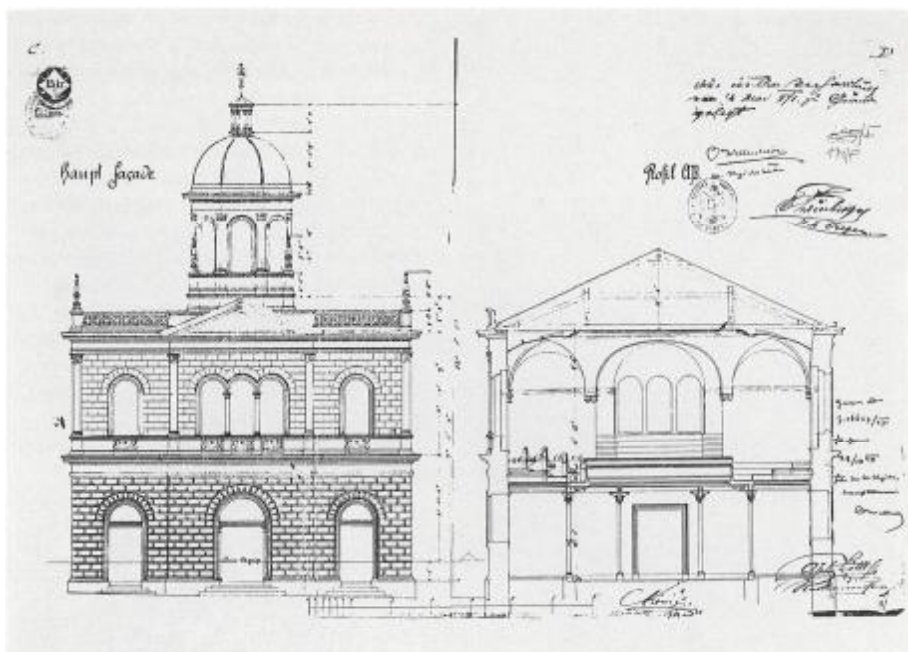
tervek perspektivikus ábrázolásában érvényesített, Heinrich von Ferstel figyelt fel, s 1866-ban meghívta tanársegédnek a Technische Hochschule általa alapított új tanszékre. Építészeti formatant oktatott. Ferstel halála után (1883) a tanszék vezetője lett, 1901-től pedig a Technische Hochschule rektora. Tervei kezdetben a szigorú historizmus szellemét tükrözték, később, a nyolcvanas évek elejétől a bécsi neobarokk egyik kezdeményezője, s mestere lett. A 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben Karl König a legnevesebb bécsi építészek egyike volt, s elkötelezett ellenfele az Otto Wagner nevével fémjelzett modernebb építészeti irányoknak.¹¹³

6. kép. Bécs, a Turnergasse-i zsinagóga homlokzati képe (<http://raw.at/schwerpunkte/niemals-vergessen/niemals-vergessen-antifaschistischer-rundgang-und-lesung-am-10-11>)

¹¹³ <http://www.architektenlexikon.at/de/311.htm>

7. kép. Bécs, a Turnergasse-i zsinagóga tervrajza

8. kép. Sopron, Templom u. 23. Az első tervváltozat az engedélyezési terv utcaképén (1874)

A Bécs–Fünfhaus-i zsinagóga König első középülete volt.¹¹⁴ Az előváros Fünfhaus zsidói 1868-ban váltak ki a bécsi hitközségből, s alapították meg önálló szervezetüket.¹¹⁵ Zsinagógájuk építése idején, apró egyleti imahelyiségeken kívül csak két, nagyméretű zsinagóga állt Bécsben, a Stadttempel, amelyet Josef Kornhäusel tervezett (1823–1826) és a leopoldstadti Tempel, Ludwig Förster 1854–1858 között készült épülete. Kisebb méretű zsinagógának tehát nem volt helybéli mintája. Karl König épülete egyszerűségével és szigorú neoreneszánsz stílusával hangsúlyosan különbözött a bécsi és a közép európai előzményektől, s a következő években felépültektől is.

A homlokzat kialakításának két mintája nevezhető meg. Az egyik a firenzei quattrocento paloták példája, közülük is Brunelleschi Palazzo Pittijének szigorú félköríves ablaksora, s az Alberti tervezte Palazzo Rucellai, ahonnan a főhomlokzat finom pilasztereit vette; a másik pedig a zsinagóga falvastagságnival előreugró rizalitra támaszkodó homlokzati tornya, amelynek mintái ausztriai protestáns templomok, s amelyek végső soron Gottlieb Nigelli építette „evangelisch-reformiertes Bethaus”-ra (Wien I. Dorotheergasse, 1786–1787) mennek vissza.

Karl König zsinagógájának szigorú neoreneszánsz stílusa nagyon feltűnő, ilyenre a zsinagógák között sem a tervezése idején nincs példa, s később se sok. A stílus választása bizonyára nemcsak König tanultságának tükrö, hanem annak is, hogy az 1860-as évek végén Németországban megjelenő politikai antiszemitizmus a feltűnéstől való tartózkodásra buzdíthatta a megrendelőket.¹¹⁶ A reneszánszot tekintették azokban az évtizedekben a polgári kultúra bölcsőjének, s építészetét a modern városi középületek illő mintájának.

A bécsi zsinagógának van még egy vonása, amely nagyon alkalmassá tette arra, hogy a soproni izraeliták nagyra becsüljék: homlokzati tornyának a kialakítása. Ez ugyanis közvetlenül követi Ludwig Förster soproni evangélikus tornya befejező részének kialakítását. Az evangélikus templom tornyának formáiban a kortársak itáliai, reneszánsz ízt éreztek, s ez követhető Karl König mintaválasztásában is.¹¹⁷ A soproni zsinagóga, amelyet építői nagyszerűen pozícionáltak a Templom utca új szakaszára, azaz a belvárosnak az új, akkor modern épületei közé, s amelynek elhelyezésénél még arra is figyelemmel voltak, hogy a homlokzat az Iskola utca tengelyébe esvén távolabbról is legyen látható, ezzel a toronyvégződéssel vált igazi helyi épületté (9. kép). S ha írott forrás híján nem is tudjuk, hogy a soproni izraeliták, vagy Schärmár János hogyan jutott hozzá Karl König tervéhez, annyi bizonyos, hogy azokkal az apró fogásokkal, amelyeket Schärmár a terv adaptálása során alkalmazott, kiváló művet alkotott.

¹¹⁴ A gazdag életműben templom alig van, a második az 1887–89-ben épült reichenbergi (Liberec, Cseho.) zsinagógáé, amely a Turnergasse-i zsinagóga méretben megnövelt és valamelyest díszesebb kialakítású változata.

¹¹⁵ Pierre Genée: Wiener Synagogen. Löcker: Wien, 1987.

¹¹⁶ A zsinagóga-műfaj irodalmának egyik legfontosabb műve városonként vizsgálta a 19. századi német zsinagógák keletkezésének történetét, s kimutatta, hogy azok stílusválasztása a helyi antiszemitizmusnak a tervezés idején érzékelhető mértékével van összefüggésben. Szerzője közvetlen kapcsolatot mutatott ki az 1866-ban Berlinben az Oranienburg Strasse-n felavatott zsinagóga feltűnően gazdag megjelenése és a politikai antiszemitizmus feltámadása között. Vö. Harold Hammer-Schenk: Synagogen in Deutschland Geschichte einer Baugattung im 19. und 20. Jahrhundert, (1780–1933) H. Christians Verlag, 1981.

¹¹⁷ Moess Jenő: Bécsi műépítészek szerepe Sopronban a 19. század második felében, Sz. 32 (1978), 98.

9. kép. Sopron, a zsinagóga és az evangélikus templom a városképben (Forster Központ Fotótára)